http://doi.org/10.31861/pytlit2025.111.250
УДК 821.161.2Шев1/7.09

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ПРОСТОРІ СВОЄЇ ЛЕКТУРИ: ЧАС 1837–1843 РОКІВ

Лідія Ковалець
orcid.org/0000-0003-3022-522X
l.kovalets@chnu.edu.ua
Докторка філологічних наук, професорка
Кафедра української літератури
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Вул. Коцюбинського, 2, 58002, м. Чернівці, Україна

Анотація. Висвітлено історію Т. Шевченка як читача періоду 1837–1843 років, тобто часу його ранньої літературної діяльності, котра розгорталась на терені Петербурга, з огляду на перебування тут спочатку як панського слуги, а потім учня Академії мистецтв. Наукове осмислення читацького досвіду, здобутого в кожен окремий відтинок творчого розвитку Т. Шевченка, сприяє розширенню, конкретизації фундаментальної теми. Задля реалізації мети під відповідним кутом зору простудійовано значну джерельну базу (передовсім епістолярій, мемуари, автобіографічну прозу поета, наукову літературу із шевченкознавства, зокрема й міркування тих авторів, які сумнівались у Шевченковій начитаності). Основними методами дослідження виявилися біографічний, культурно-історичний та метод рецептивної естетики. Висновки ж зводяться до наступного. В період 1837–1843 років Шевченко обертався в унікальному, твореному, зокрема, і його власними зусиллями полікультурному, освітньо-інтелектуальному середовищі Петербурга, спромігшись заодно налагодити контакти з так само закоханими в книгу українськими письменниками та громадсько-культурними діячами поза столицею. Звільнення з кріпацтва в 1838 році означало й здобуття права читати, відтепер Шевченків зв'язок із друкованими текстами набуває справжньої повноти, а читання, розвиток митця в колоніальному контексті стають фактично формою його опору імперії. Мотиви, стимули до читання в цього реципієнта зумовлювались як неутилітарними, внутрішніми самозавданнями, так і цілеспрямованими творчими й навіть науковими

© *Лідія Ковалець, 2025*

інтересами. Отож, згідно з класифікацією Р. Ескарпі, Шевченко раннього періоду своєї діяльності постав читачем одразу двох типів, що відповідають об'єктивному і літературному типам поведінки людини. Розглянуто обставини (подробиці) деяких Шевченкових зустрічей із книжками, його реакцію на прочитане, сконстатовано значну кількість та різноманіття пізнаної тоді Шевченком лектури, її доволі широку літературно-художню, наукову, науково-популярну специфіку. Домінували твори письменства, праці мистецтвознавчі, але були і студії, що стосувалися всесвітньої історії, релігії, філософії, естетики. Окремі враження Шевченка від прочитаного в цей час можна трактувати як прототексти його письменницьких і малярських самовиражень. На зламі 1830–1840-х років автор «Кобзаря» по суті вперше відкрив для себе сповна рідну літературу і близькі до неї сфери національної історичної науки, фольклористики тощо, мав щодо них свої судження, на основі чого формувалися власні ідейно-естетичні пріоритети. Він ґрунтовно пізнав значний корпус лектури, створеної московитами, сприйнявши її доволі критично (як-от творчість Пушкіна). Але у ще більшому обсягові освоєно в перекладах загальносвітове письменство, літературу ж польськомовну і в оригіналах. Усе це в підсумку, з урахуванням усіх сегментів засвоєної досі лектури, сприяло багатогранному освітньому, професійному і загальнокультурному розвиткові Шевченка, не кажучи, що виявилось однією з форм комунікації зі світом та собою і засобом долання ностальгії.

Ключові слова: Шевченко як читач; період ранньої творчості Шевченка; освіта Шевченка; Шевченкова лектура; Шевченко і книжка; Шевченко й Петербурзька Академія мистецтв; Шевченко й українська література; світова література і Шевченко.

1. Окреслюючи проблему

1879 року у праці М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм» прозвучала думка, що в своїй основі потенційно стосувалася цілого напряму дослідницьких зусиль: «Хоч би нам хто сказав, які книги, в який час найбільше читав Шевченко тоді, як складавсь у ньому письменник і громадянин…» (Драгоманов 1970: с. 28). Ішлося про період ранньої творчості поета: від 1837 року, коли з'явився його перший відомий нам літературний твір – балада «Причинна», до 1843-го, коли Шевченкові вдалося приїхати в Україну після 14-літньої розлуки з нею і під враженням

побаченого, відчутого звідати остаточне ідейне прозріння, яке стосувалося передовсім ганебної ролі російського самодержавства в долі українців.

Прикро, що сам М. Драгоманов з його бажанням предметного і якнайпильнішого заглиблення у книжкову просторінь Шевченкового буття не завважив містки, хоча й лаконічні розмисли відповідної тематики в студіях перших біографів Кобзаря (В. Маслова, М. Чалого, О. Конiського), пішовши фактично за деким із московитів (І. Тургенєвим, Я. Полонським, М. Микешиним) і навіть доморощеним «патентованим неуцтвом» (вислів С. Єфремова) з їхніми скептичними відгуками про Шевченка як, мовляв, «полуграматнаго» і «необразованнаго». П. Филипович пізніше так прояснить тезу відомого політика й публіциста:

> Драгоманів, маючи самий мізерний фактичний матеріал і наперед узятий здогад про малу освіту Шевченка та малий культурний і громадський рівень тих шарів суспільства, серед яких перебував поет, особливо в 40-х роках, міг прийти до висновків, дуже неповних, а в таких випадках неповнота стає часто методологічною помилкою, спричиняється до неправдивого освітлення фактів (Филипович 1925а: с. 9).

Навіть на початку ХХ століття схожі закиди на адресу Шевченка набирали іноді крайніх тенденційних форм. Так, для К. Арабажина, історика літератури, критика, журналіста, автора російськомовних праць про Шевченка, був цей автор «зовсім неосвічений, не читав навіть К. Маркса, Сен-Сімона і Фур'є» (див.: Донцов 2008: с. 231), так ніби обізнаність із творами одних цих мислителів може визначати рівень начитаності людини.

Опонувати всім, хто сумнівався в Шевченкові, його освіченості, брались І. Айзеншток, В. Дорошенко, С. Єфремов, В. Кубійович, А. Ніковський, їхні авторитетні судження, дарма що надто загальні, істотно прислужились науці, та й радянське шевченкознавство пізнішої пори не відкидало нагоди бодай принагідно з'ясовувати книжні джерела творчості письменника. Загалом наші теперішні уявлення про лектуру Шевченка, особливо про інтертекстуальні (побудовані на пізнанні) зв'язки його літературної спадщини з національним і загальносвітовим

контекстом, повніші ніж будь-коли, що засвідчує, зокрема, не одна стаття в «Шевченківській енциклопедії» (2012–2015).

Між тим традиція поглибленого, системного вивчення стосунків Шевченка з книжками як процесу, що мав свої періоди (а вони співвіднесені з творчим життям митця) і, що важливо, був історією його невпинного розвитку, започаткувалася (див.: Ковалець 2021; Ковалець 2023), на черзі – окреслений М. Драгомановим відтинок – як сказано, час формування письменника і громадянина, головно тому надзвичайно цікавий і результативний. Усвідомлення власної самоцінності, спрага художнього самовираження, здобуті кріпаком, учнем цехового майстра Ширяєва під враженням своїх перших успіхів на ниві малярства й поезії, знайомство в Петербурзі з ініціативними земляками (І. Сошенком, Є. Гребінкою) як знахідка долі, вирішальний її поворот, прилучення до ширшого культурного товариства на чолі з К. Брюлловим, звільнення з кріпацтва у квітні 1838 року, семилітнє навчання в Академії мистецтв, яке саме по собі спростовувало сумне реноме Шевченка як самоука. Стрімкий поступ цього письменника й художника на тлі побільшених комунікативних зв'язків, заодно явна кристалізація національного світовідчуття з «виходом» у літературну просторінь і суто громадянський чин відбувалися в пов'язі зі щораз ширшим читацьким досвідом. Читання відтепер стає для Шевченка заняттям систематичним, компонентом цілеспрямованого освітнього розвитку, а отже, навіть запорукою входження автора «Причинни» в загальнокультурний і суспільно-політичний контекст. Чи не тому в листовному зізнанні братові Микиті від 1839 року «Живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окроме Бога» (Шевченко 2003d: с. 11) «учусь» – серед понять домінантних. Воно значною мірою «перетягує» на себе самосвідчення автора про реальну наповненість свого тодішнього буття.

З огляду на теперішню російську агресію, навіть хронологічно віддалена тема перебування й розвитку в Петербурзі найбільшого українського поета все одно дражлива, дарма що воно, це його перебування, було значною мірою вимушене. До того ж, як спостеріг Ю. Барабаш, міркуючи над долею творчих особистостей, закинутих на московський терен,

> співіснування з імперією <…> ніколи не буває до кінця гармонійним, а інтеграція повною. «Українському індивідові», або, за визначенням М. Шлемкевича, «українській людині», якщо (і *тільки* за цієї умови) він / вона – усвідомлено чи несвідомо – прагне зберегти свою самототожність, національну індивідуальність, доводиться виробляти цілу систему засобів етнозахисту (Барабаш 2004: с. 684).

І далі важливе резюме про «реальні антиномії національного пограниччя, психологічної межовості»: «Це аж ніяк не дуалізм, бо етнозахисні засоби не деформують духовної генетики, національної органіки індивіда» (Барабаш 2004: с. 684). Шевченко зі своїм міцним національним корінням, «посиленим відчуттям себе, своєї психіки, своєї долі» (Гр. Грабович) не став, подібно до Гоголя, «мучеником перехресть»: цей учорашній кріпак навіть за нових обставин мав здатність, як сказано, тут «нікому не кланятись» і гідно користати зі своєї свободи. От ще й чому таким значущим було «з'явлення [в Петербурзі в особі Шевченка] суверенної української особистості – з'явлення, здавалося б, фактично на цвинтарі нації» (Маланюк 1997: с. 155).

Для об'єктивності й кращого розуміння обставин, за яких розгорталася в імперській столиці Шевченкова історія, варто звернути увагу й на середовище, явно недооцінене М. Драгомановим: воно таки давало талановитому хлопцеві нові можливості для розвитку, хоч і не було таким уже й однорідним та творчим, як могло здаватися попервах. Спогади, епістолярій, автобіографічна проза письменника, інші документальні джерела спроможні допомогти з'ясувати хіба його окремі читацькі вподобання як велику складову загальнокультурних інтересів. А важливо пізнати й мотивацію цих інтересів, особливості сприйняття Шевченком тієї чи іншої книжки, певного автора як таких, що збагачували досвід. Простежити незвичайний процес у своїй повноті закономірно не вдасться. І не лише тому, що не всі його сторінки збереглись однаково добре: ідеться про явища значною мірою «внутрішні», психологічні, розраховані на оприявнення не лише в часі теперішньому, але й у тривалій перспективі, у вигляді, може, й «знятому», такому, що трансформувалися в іншу якість.

Зрештою, чимало питань, пов'язаних із лектурою, освітою Шевченка в ранній період творчості, потребують уточнення, дарма що вони неоднозначні в своїй основі. Так, варто було б з'ясувати, як давалося молодому розумові читання й книжне навчання: згадки В. Маслова про величезні зусилля, яких довелося прикласти учневі Ширяєва в опануванні такої науки (див.: Маслов 1874: с. 25), потребують уточнення. Бо що мається на увазі: пошуки книжок, коштів, часу – чи інтелектуальні, навіть фізичні зусилля, завжди варті свого інвестування в розвиток? Явно спрощував уявлення про літературну історію Шевченка-початківця, її зв'язки з читацькою практикою М. Марковський у середині 1920-х років: мовляв, Шевченко «одразу став на ноги й виступив справжнім творцем. Певно, в цьому він мав велику собі допомогу від тих поетів, яких він читав і настрою яких він тоді співчував» (Марковський 1925: с. 37). Насторожують, приміром, і крайнощі в судженнях, як у В. Маслова (що Шевченко в Ширяєва «читав, лиш тільки-но випадала вільна хвилина, читав багато і з усіх галузей знань»[1] (Маслов 1874: с. 25)) чи в домислах Л. Смілянського, автора художньо-біографічного роману «Поетова молодість» (про «читання в Брюллова деяких заборонених книжок» (Смілянський 1966: с. 87)) чи його ж, Л. Смілянського, висновкове – що «кілька років такої науки варті були тоді для Шевченка доброго університету. Він міг експромтом прочитати лекцію на мистецькі, літературні, історичні теми» (Смілянський 1966: с. 87) – попри те, що цей митець ніколи не пробував себе в чині лектора. Врешті, він «не був суто книжною людиною, до яких переважно належать представники розумового психологічного типу» (Моклиця 2015: с. 383), інакше це була б зовсім інша – не літературно-мистецька історія. Як не був він, випускник Академії мистецтв, виключно самоуком, дарма що «самоучіння» характеризувало йому повсякчас, воно було органічною константою внутрішньої програми цього особливого розвитку.

Попри все, навіть з першого погляду помітно, наскільки активнішим, систематичнішим і цілеспрямованішим (порівняно з попереднім часом) виявляється Шевченкове спілкування

[1] Тут і далі переклад з російської, а також з англійської наш. – *Л. К.*

з книжками в 1837–1843 роках, воно набуває більше фахового (мистецтвознавчого), а то й універсального змісту. Спеціальним напрямком інтересів незвичайного читача стає головно сфера гуманітаристики – так само найвідповідніша внутрішнім запитам. Ідеться передовсім про художню літературу, а також про історичну науку, етнографію, фольклористику, філософію, естетику. В українському письменстві тієї пори мало хто виробив у собі таку широку читацьку компетенцію, як Шевченко. Вона також стала запорукою його геніальних досягнень і вже навіть із цього погляду заслуговує на дослідження.

2. Взаємодія з оточенням, деякі інші зовнішні та й внутрішні чинники

Вивчаючи історію Шевченкової поеми «Гайдамаки», Л. Білецький резонно зазначив:

> Кожде явище творчого людського духа є перш за все продуктом цілого ряду умов, серед яких це явище повстало, а з другого боку, є творчим ферментом і чинником нових виявлень, які будять нові думки (Білецький 1930: с. 248).

Загалом умови для читання, себто для свого розвитку, в Шевченка раннього періоду були доволі сприятливими, якщо не брати до уваги складнощів іще підневільного (до квітня 1838-го) часу, коли доводилось читати й малювати на горищі ширяєвського дому, жертвуючи і так скупим перепочинком між роботою. Втім, навіть отримавши 24-річним «відпускну», звідавши закономірну радість бути «вольним чоловіком», юнак чимраз гостріше мислить себе таким, що досі не вирвався повністю з лещат неволі. Листи як чи не найінтимніші документи Шевченкового духу (а їх збереглося з обговорюваної пори 1837–1843 років мало, всього чотирнадцять) довірливо фіксують цей стан туги та майже безвиході. Прохаючи брата Микиту писати «не по-московському, а по-нашому», Тарас віршем аргументує своє прохання: «Бо москалі чужі люди, / Тяжко з ними жити; / Немає з ким поплакати, / Ні поговорити» (Шевченко, 2003d: с. 11–12). У зверненні до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842 року поет зізнається від імені чи не всього українського загалу російської столиці: «ми пропадаємо

в цьому проклятущому Пітері, щоб він замерз навіки…» (Шевченко 2003d: с. 19). В листі ж до Григорія Тарновського від 25 січня 1843 року образ ліричного суб'єкта інтимізується максимально:

> А я… чортзна-що: не то роблю що, не то гуляю, сновигаю по оцьому чортовому болотові та згадую нашу Україну <…> Ох, якби-то мені можна було приїхать до солов'я, весело б було, та не знаю, спіткали мене прокляті кацапи так, що не знаю, як і випручаться (Шевченко, 2003d: с. 21).

Допомагала здатність бути «відпорним на петербурзьку отруту» (Маланюк 1997: с. 122); творчість, читання як теж свого роду творчість були формою, зокрема, й самопорятунку та розвитку. Хто ще сприяв Шевченкові в цьому, крім того, що він сам був собі самопоміччю, які форми організації культурного життя в Північній Пальмирі, до яких був прилучений наш митець, «працювали» на поступ його читацької свідомості? Імена головних Шевченкових благодійників добре відомі, їхні впливи були прямими чи ж опосередкованими, але однаково значущими. І хронологічно першим у цьому ряду стоїть, мабуть, художник, земляк І. Сошенко. Сам позбавлений систематичної освіти, він перейнявся розвитком свого протеже і порадив йому «якнайбільше читати» (див.: Шевченко 2003b: с. 149), якраз І. Сошенко постачав бідному хлопцеві свічки, щоб той міг працювати й ночами, саме він разом з Аполлоном Мокрицьким, теж художником, родом з Пирятина, пізніше учасником викуплення Шевченка з кріпацтва, іще в другій половині 1836 року познайомив його з Є. Гребінкою. А вже Є. Гребінці майбутній автор «Кобзаря» серед іншого завдячував як читач знайомством з усією «тоді ще дуже скупенькою українською літературною продукцією: творами І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, Грицька Квітки-Основ'яненка, Л. Боровиковського, О. Бодянського та самого Гребінки» (Зайцев 2004: с. 59) й дечим із російського письменства.

К. Брюллов як теж найбільший із Шевченкових благодійників міг би вважатися повпредом російської культури в історії зближення цього українського митця з книжними материками, якби за походженням він не був зі знімечених французьких емігрантів, яких доля закинула до Росії, або ж хоча б дорожив її громадянством,

урешті покинувши цю країну назавжди. Тож в особі К. Брюллова на розвиток Шевченка працювала передовсім широка європейська цивілізація. Цей знаменитий художник-неокласицист і романтик, виявляється, з дитинства дуже любив читати, ще 10-літнім вступив до Петербурзької Академії мистецтв, пізніше працював у ній професором історичного малярства, довго стажувався в країнах Європи, особливо в Італії, не кажучи, що в 1830–1840-х був опозиційно налаштованим до царизму кумиром мистецьких кіл. І чи не прислужилась ця опозиційність авторитетного вчителя формуванню такого ж настрою його улюбленого учня, який взяв на себе місію заступництва цілої нації. Навчений малювати і слухати, як хтось біля нього читає вголос, або ж сам читаючи вголос іншим, К. Брюллов мав передавати цю пристрасть і своїм вихованцям, якщо її так охоче перейняв у цього наставника Шевченко. Ліричний герой повісті «Художник», багато в чому *alter ego* самого автора, згадує, як разом із Василем Штернбергом навіть після повернення на квартиру ввечері вони організовували своє життя: «я читаю що-небудь уголос, а він працює, або я працюю, а він читає» (Шевченко 2003с: с. 155). А може, це була загальна практика мистецького середовища, яке цінувало час і бажало свого ширшого творчого поступу. Принаймні у книзі В. Стасова про українського художника Миколу Ге, який вступив до Петербурзької Академії мистецтв у 1850 році, є цікавий штрих до картини студентського буття героя: молоді люди, виконуючи ескізи в архітектурному відділі, «до вечора <…> працюють, співають, деклямують, иншому товариш щось читає, щоб краще йшла праця» (цит. за: Лепкий 2002: с. 158).

К. Брюллов справді блискуче знав художню літературу, окремі поетичні твори при нагоді цитував напам’ять, переважно на античній культурі, історичному, релігійному матеріалі ґрунтувалися його творчі принципи, закономірно, що він мав «порядну» бібліотеку, як благоговійно відгукнувся про неї Шевченко в повісті «Художник» (див.: Шевченко 2003с: с. 151). А. Мокрицький у своїх «Спогадах про Брюллова» конкретизував наповнення цієї, з погляду мемуариста, невеликої книгозбірні видатного вчителя: «історія стародавнього і нового часу, і мандрівки, й романи, і природнича історія» (цит. за: Ткаченко

1961: с. 28). Зрештою, творець «Останнього дня Помпеї» та його вихованці користувалися також багатою бібліотекою видавця Алєксандра Смірдіна, у фондах якої було, скажімо, понад 20 романів В. Скотта. Захоплено згадуючи про це й через роки, називаючи ряди конкретних творів із прочитаного в товаристві Брюллова, Шевченко у згаданій повісті задоволено підкреслив: «Читання не бракує» (Шевченко 2003с: с. 151). Сумнівний, однак, домисел Л. Смілянського про те, що при таких зустрічах читалися, зокрема, різні наукові праці з філософії чи економіки (див.: Смілянський 1966: с. 87). І однозначно, що пристрасть учителя до читання поширила пієтетне ставлення до цього заняття в учня, саме з прочитаного часто бралися сюжети, мотиви, образи для малярства, зрештою, вона, ця пристрасть, закономірно зіграла свою важливу роль у зміцненні Шевченкового інтересу до книжки. Американський історик і літературознавець, спеціаліст з українознавства, до того ж дослідник Т. Шевченка й упорядник та перекладач його творів англійською Кларенс Оґастус Меннінґ висловився так:

> Якби Шевченко був звільнений з кріпацтва іншими покровителями і провів свій час під іншими впливами, він би не отримав того, що отримав від Брюллова не лише в живописі, а й в особистому спілкуванні (Manning 1962: с. 108).

Товариство К. Брюллова, як і Є. Гребінки, у свою чергу дало Шевченкові змогу прилучитися до популярних літературних (літературно-мистецьких) вечірок, що збирали цвіт інтелігенції і були невід'ємною благою частиною культурного життя столиці. Зустрічі в Є. Гребінки (знамениті щотижневі «п'ятниці»), зібрання у конференц-секретаря Академії мистецтв, теж земляка Василя Григоровича або ж в українця, відомого мецената, крім того, що власника величезної бібліотеки і картинної галереї, Григорія Тарновського, а ще вечори в українського історика, етнографа, поета Миколи Маркевича після того, як той узимку 1839 року з'явився в Петербурзі після виходу своєї капітальної праці «Історія Малоросії» і завдяки якому жваво заговорили тут про національне минуле українців, зрештою, літературні «середи» (т. зв. «біржі»,

«журфікси») ще з 1837 року в письменника Нестора Кукольника (його рід походив із Закарпаття, сам Н. Кукольник свого часу навчався в Ніжинській гімназії вищих наук, товаришував із М. Гоголем, був схильний до багатьох новацій у літературі), безумовно, розширювали діапазон читацьких і загальнокультурних зацікавлень Шевченка, стимулювали власне самовираження, знайомили з новими творами та людьми, виходить, багатьма нитками пов'язаними з Україною. Зрештою, відомо, що, гостюючи в родинах деяких інтелігентних міщан-німців (як-от Шмідтів, Фіцтумів фон Екштедтів, Йоахимів), Шевченко разом зі В. Штернбергом самі при нагоді організовували там літературні читання. За висловом поета, ці зустрічі були потрібні йому самому для його «внутрішньої освіти» (див.: Шевченко 2003с: с. 187), Шмідти взагалі називали приятелів Кастором і Поллуксом, тобто іменами братів-близнюків, персонажів античної міфології, які символізували міцну дружбу, що так само було свідченням начитаності господарів і загалом інтелектуальності тієї локальної атмосфери, в якій обертався Шевченко.

Але закономірно найбільше часу проводилося в Академії мистецтв (1838–1845). Є. Маланюк із притаманною йому темпераментністю взагалі вважав, що Петербург

> для Шевченка-молодика звужено було, фігурально кажучи, до «чарівних заль» Академії Мистецтв, решту [в Петербурзі] він не помічав, здоровим єством своїм не приймав і, може, не відчував. Занадто важливий психічний процес відбувався у вчорашньому кріпакові (Маланюк 1997: с. 125).

Шевченко мав статус «стороннього» (не «казеннокоштного») учня, був пансіонером Товариства заохочування художників, він, мабуть, не встиг пройти в повному обсязі загальноосвітніх курсів Академії (1840-го їх скасували повністю), а для проходження спеціальних дисциплін (шести класів) змушений був купувати квитки. Як відомо, обов'язковими тоді були наукові виклади з анатомії, естетики та міфології, що передбачало освоєння відповідних книжкових джерел і задіяння авторитетних фахівців інших освітніх закладів столиці: в повісті «Художник» згадується про початок відвідування героєм анатомічних лекцій професора

Буяльського (див.: Шевченко 2003с: с. 150). Йшлося про заняття з пластичної анатомії професора Медико-хірургічної академії Іллі Буяльського із січня 1841 року. Загальну освіту Шевченка мусили побільшувати і його слухання у Вільному економічному товаристві публічних лекцій із фізики професора Петербурзького університету Еміля Ленца («двічі на тиждень по вечорах…» (Шевченко 2003с: с. 167); упродовж року у стінах Петербурзького університету лекцій із зоотомії (включала анатомію, зоологію і палеонтологію) професора Степана Куторги (див.: Марголіс 1971: с. 46; Шевченко 2003с: с. 167), а також лекцій із філософії Адама Фішера, теж професора університету. Спеціальна освіта збагачувалася (іще до Академії мистецтв) відвідинами рисувальних класів Товариства заохочування художників (там була своя бібліотека). Тож не дивно, що цей незвичайний здобувач освіти демонстрував добрі результати, справно ходив на заняття, що вимагало опрацювання спеціальної літератури. А от можливість відвідування в Академії лекцій із теорії мистецтва Шевченкові надавалася безоплатно, очевидно, згідно з особистим дозволом прихильного до нього лектора В. Григоровича. Пізніше в «Щоденнику» Шевченко з гіркотою напише про свої розчарування від таких занять, девізом яких було «*побільше розмірковувати й поменше критикувати*. Суто Платонівський вираз» (Шевченко 2003а: с. 42).

Про те, що лекції В. Григоровича не користувалися популярністю, з’ясовується також зі спогадів М. Ге, які залучив Б. Лепкий до своїх розмислів про Петербурзьку Академію мистецтв як альма-матер Шевченка. «…На ті лєкції ніхто не ходив. Я не був ні разу», – зізнався М. Ге (Лепкий 2002: с. 157). Біограф, щоб збагнути причини такої поведінки, цілком резонно припустив: «Студенти здебільшого не мали систематичної освіти і їм про історію мистецтва важко було викладати» (Лепкий 2002: с. 157). Та, виявляється, не мали успіху й інші професори закладу, «їхні погляди були перестарілі, відсталі. Учениками вживали всіх способів, щоби обійтися без їх помочі», дарма що «бібліотека була зачинена, з неї книжок нікому не давали, крім професорів» (Лепкий 2002: с. 157). Схожі проблеми могли існувати й раніше, в час навчання тут Т. Шевченка. І культ К. Брюллова з його непересічним талантом

художника й педагога домінував навіть у часи М. Ге, хоча він уже не працював в Академії; що вже казати про попереднє десятиліття, коли слава К. Брюллова сягнула зеніту. Як висловився Б. Лепкий, «може, їх [проблеми] і бачив Шевченко, і йому не одно в Академії не тільки не подобалось, але й діймало його, боліло, та за Брюловим він забув про все» (Лепкий 2002: с. 158).

Де ще міг молодий Шевченко формувати свої читацький світогляд, так це в бібліотеці Ермітажу, куди навідувалася студентська молодь, а також у книгарнях, зокрема книгарні Ж. Клостермана, яка спеціалізувалась на художньому антикваріаті. Згаданий роман Л. Смілянського про Шевченка й розпочинається сценою трепетного відкриття юним Тарасом у якійсь крамниці першого видання «Євгенія Онєгіна» 1833 року: «…обережно почав гортати сторінки, немов боявся попсувати їх. Нетерпляче перечитував окремі рядки і строфи. І ось уже все довкола ніби перестало існувати для нього» (Смілянський 1966: с. 24). Згідно з радянською ідеологією, Пушкін тоді найбільше пасував на роль об’єкта Шевченкової уваги, тож зустріч із цим автором, теж подана Л. Смілянським, виглядала символічною: майбутній український геній благоговіє перед «сонцем російської поезії». Але чи скористався відвідувач крамниці, наймит господаря-жмикрута, своїм правом покупця, чи дозволяла це йому його кишеня й пізніше? Радше вряди-годи. На засланні, повертаючись думками до тієї пори, Шевченко з теплотою згадав зворушливий епізод, як вони з приятелем, молодим художником Василем Штернбергом на останні гроші придбали собі просту робочу лампу:

> принесли її до нашої келії й серед білого дня засвітили, поставили посеред столу і, як маленькі діти, тішилися нашим придбанням. Після перших захоплень Штернберг узяв книгу і сів по один бік лампи, а я взяв якусь працю й сів по другий бік лампи, і так ми вдень з вогнем просиділи до п’ятої години вечора, о п’ятій пішли до академії й цілому натурному класові розблаговістили про своє безцінне придбання (Шевченко, 2003с: с. 245).

Важливо, що в молодих людей, попри скромність їхніх статків, культовими були книжка і «праця».

Вочевидь Петербург 1830–1840-х років сприймався вдумливими умами як земляцтво не лише освічених українців[2], якщо Гоголь у 1836-му назвав його «європейсько-американською колонією» («так же мало корінної національності і так же багато іноземного змішення… Скільки в ньому різних націй, стільки й різних шарів суспільства…») (цит. за: Филипович 1925b: с. 34–35). Шевченко тоді познайомився тут із білоруським та польським поетом Яном *Барщевським* (у нього цікавився білоруськими народними піснями й анонімною народно-сатиричною поемою «Енеїда навиворот»), заприятелював зі студентами-поляками Карлом і Рудольфом Жуковськими та Леонардом Демським, які допомогли йому відкрити твори А. Міцкевича й польського історика Й. Лелевеля. Л. Демський до своєї завчасної смерті трохи навчав Шевченка французької мови, разом вони навіть пробували перекладати видану французькою працю англійського вченого Ґіббона «Історія розпаду і занепаду Римської імперії» та фрагмент роману Поля де Кока «Брат Яков». На переконання П. Филиповича, дбалося не про салонну «кваліфікацію» (так розцінював цей крок допитливого учня той самий М. Драгоманов (Драгоманов 1970: с. 39)); Шевченко сам вирішив, що «це необхідно» (Шевченко 2003с: с. 157). Високі задуми зчаста якраз і народжуються під враженням читання і думання. А про те, якою була книжна компетенція Шевченкових приятелів, свідчить знову ж таки сам цей автор: як виявилось, у скромній бібліотеці Л. Демського-небіжчика переважали книжки історичного та юридичного змісту мовами грецькою, латинською, німецькою і французькою (див.: Шевченко 2003с: с. 195). Шевченкова бібліотека по тому збагатилась, звісно, книжками французькомовними.

Це був час молодості, піднесення духу, великої праці та безперечних успіхів не лише в малярстві, але й у літературі: «Кобзар» (1840) і «Гайдамаки» (1841) стали подіями значно ширшого масштабу, ніж це було з іншими виступами українських літераторів. Тож здавалося, що події зовнішнього життя, складаючись щасливо, мов пазли, сприятливо перейдуть

[2] Скажімо, ще в 1834 році Є. Гребінка, опинившись у столиці імперії, писав: «Петербург – це колонія освічених малоросіян. Усі урядові установи, всі академії, всі університети переповнені земляками…» (Гребінка 1981: с. 566).

із реальності в багатообіцяюче майбутнє. Інший, глибший спектр стосунків Шевченка з оточенням, цілим суспільством, включаючи державний організм, його правлячу верхівку, стосунків чимраз складніших (ідейно-політичних, морально-етичних) проглядав зі створеного письменником та громадянином. Література закономірно дає кращі можливості для вираження цього спектра, ніж малярство, вона значно більше стимулює митця бути людиною книжною.

3. Нескупенька…

Нема сумніву, що створене українськими письменниками, своїми сучасниками та й тими, хто жив і працював у літературі перед тим, молодий Шевченко сприймав як окреме явище, окреме від суто російського літпроцесу й літератури московитів. Так, 8 листопада 1841 року, звертаючись із холодних берегів Неви в Харків до Г. Квітки-Основ'яненка, а заодно й до П. Гулака-Артемовського, він написав: «Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше» (Шевченко 2003d: с. 15). На тлі такого оптимістичного бачення літературної ситуації «рекомендація» сьогочасного «патентованого» науковця, між іншим, Шевченківського лауреата виглядає провокативно: мовляв, українське письменство «в літературній ситуації 1830–1860 рр. слід розглядати як *одне з літературних угруповань у російській імперській культурі* [курсив наш] й аналізувати відповідно» (Назаренко 2013: с. 257). Отже, українській літературі Шевченкової доби знов відмовилось у суверенності, як це в часи імперські робили Бєлінській та іже з ними.

Залишаючи принципову і вкрай хибну тезу для окремого обговорення, спробуємо з'ясувати, що саме в проміжку 1837–1843 років міг прочитати Шевченко з того, що досі було написане чи й уже надруковане «по-нашому або про наше», за яких обставин, завдяки чиїм зусиллям, своїм та чужим, воно, читання, відбувалось і як воно відгукнулось у свідомості та творчості неординарного читача тоді й пізніше. Втім, питання відгуків, як і взаємозв'язків поета з рідним письменством закономірно активно висвітлювалося в науці, що підсумовано й розвинуто у праці Є. Лебідь «Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба» (Лебідь 2012), хоча й не конкретизовано в ракурсі окремих

етапів великого процесу. Ми ж актуалізуємо передовсім фактологічні, здебільшого біографічні матеріали якраз етапів цікавого і багатогранного процесу з Шевченком як читачем у центрі. Без припущень, здогадів не обійтися, як не обійтись без конкретики збережених відомостей. Шкода, що останніх наразі порівняно небагато: Шевченко тільки-но ставав на ноги, тож кожен його вчинок та жест іще не були об'єктом пильної уваги, не фіксувались, а отже, не здобували розголосу.

Молодому Шевченкові справді допоміг чимало відкрити в українському книжковому просторі Є. Гребінка, який оселився в Петербурзі ще на початку 1834-го, завдяки своїм зв'язкам і просто активності за кілька років здобув реноме організатора українських літературних сил, підтримуючи безпосередні контакти з І. Котляревським, Г. Квіткою-Основ'яненком, М. Максимовичем та іншими діячами. Саме в руках головно Є. Гребінки тоді акумулювалися в північній столиці ті наші поодинокі видання, що побачили світ, або й рукописи, спроваджені сюди для друку самими авторами. Шевченко теж був у полі зору творця «Малоросійських приказок» і навіть більше; 13 січня 1839 року, оповідаючи Г. Квітці про стан підготовки збірника творів української літератури як додатка до «Отечественных записок», Є. Гребінка зазначив: «У мене тут є чудовий помічник – Шевченко, людина дивовижна» (Гребінка 1981: с. 597). Але додаток не вийшов у світ, тоді як контент наступної Гребінчиної спроби – альманаху «Ластівка», видрукуваного в Петербурзі на початку 1841 року, дає зрозуміти, що ж однозначно прочитав Шевченко в тій порі свого життя, крім того, що сам виступив у виданні. Це разом із байками ініціатора зразки його романтичної лірики, уривки з «Москаля-чарівника» І. Котляревського, «Сердешна Оксана» та «Пархімове снідання» Г. Квітки-Основ'яненка, окремі твори Л. Боровиковського («Чорноморець», «Вивідка», «Зимній вечір», його байки), зібрані ним зразки українського фольклору, уривок із казки П. Куліша «Циган», а також твори О. Афанасьєва-Чужбинського, В. Забіли, П. Кореницького, П. Писаревського й інших авторів. Такий значний гурт письменників підросійської України вперше в нашій літературі через повністю україномовну «Ластівку» заявив про себе у друці як одна спільнота; розмаїття жанрів, стилів (від бурлеску,

травестіювання до сентиментального й особливо романтичного) означали «наганяння» темпів національного літературного розвитку, не кажучи про те, що засвідчували встановлення нових, суголосних талантові Шевченка, перспективних тенденцій.

Іншим літературним альманахом, який достеменно потрапив митцеві до рук і представив рідне письменство «в сукупності», заодно заімпонувавши йому «своєю граматикою» (див.: Шевченко 2003d: с. 17), був «Сніп, украинскій новорочникъ», виданий 1841 року в Харкові студентом університету Олександром Корсуном. Цінність видання визначалася також публікацією в ньому творів молодих авторів: драми Ієремії Галки (псевдонім М. Костомарова) «Переяславська ніч» та його ж переспівів із Байрона, ліричних віршів Михайла Петренка та Степана Писаревського. Тоді як сатирична поема Порфирія Кореницького «Вечорниці» вочевидь справила на вимогливого читача прикре враження, якщо пізніше в своїй передмові до недрукованого «Кобзаря» 1847 року письменник докорятиме літературі за побутовий натуралізм та вульгаризацію народних обрядів.

Зрештою, завдяки Є. Гребінці Шевченко міг прочитати в Петербурзі й попередні зразки альманахової літератури з рідних теренів: як-от «Украинскій альманахъ», двомовне (українсько-російське) видання І. Срезневського та І. Росковшенка 1831 року з публікацією тут творів Л. Боровиковського, О. Шпигоцького, Є. Гребінки, О. Афанасьєва-Чужбинського; харківську «Утреннюю звѣзду», що постала 1833-го з ініціативи Г. Квітки-Основ'яненка (тут було вміщено, крім «Супліки до пана іздателя», «Салдацького патрета» самого ініціатора, зразки романтичної творчості І. Срезневського, П. Гулака-Артемовського, байки й переклади Є. Гребінки). До поля зору Шевченка міг потрапити й «Украинскій сборникъ», задуманий І. Срезневським як періодичне видання й випущений у світ 1838 і 1841 років у Харкові та Москві з публікацією «Наталки Полтавки», «Москаля-чарівника» І. Котляревського і статей самого І. Срезневського, а також «Кіевлянинъ», підготовлений Михайлом Максимовичем та виданий у Києві в 1840 і 1841 роках (крім Є. Гребінки та Г. Квітки-Основ'яненка, там виступив П. Куліш як письменник,

М. Максимович як історик та літературознавець). Суспільність інтенсифіковувала свою діяльність, ніби готувала атмосферу для могутнішого літературного самовираження Шевченка.

Спробуємо конкретизувати зв'язок поета на цій стадії його життя з прочитаними текстами: такі знайомства дуже важливі, вони дають імпульс для думання, творчості, визначають навіть вектор майбутніх стосунків індивіда з тими чи іншими книжками. Подібне трапилося з відомою рецепцією Шевченком І. Котляревського, надто його «Енеїди». Молодий приймак Петербурга, найімовірніше, завдяки Є. Гребінці ознайомився чи то з якимось із неповних найближчих за часом петербурзьких видань твору (можливо, 1809 року), позаяк весь текст побачив світ у Харкові аж 1842-го. Або ж це було пізнання особливостей поеми навіть за її уривками, що в 1822–1823 роках друкувались у петербурзькому журналі «Соревнователь просвещения и благотворения», а також 1833-го в харківському альманасі «Утренняя звѣзда». А могло бути відкриття «Енеїди» і за котроюсь із рукописних копій, поширених серед освіченої столичної публіки з українським етнічним корінням. Є. Гребінка так само міг мати такий рукопис, до того ж цей письменник, думається, перебував у листовних зв'язках і з І. Котляревським. 13 січня 1839 року, тобто вже по відході видатного полтавця, Є. Гребінка зазначив у листі до Г. Квітки, обговорюючи з ним ідею згаданого збірника: «Котляревський умер, та так поквапився добрий старий, що навіть не встиг надіслати мені обіцяного уривка з "Енеїди"» (Гребінка 1981: с. 597).

У будь-якому разі на кінець 1838 року Шевченко вже був обізнаний з поемою і міг оцінити її значущість у зіставленні з іншими творами наших письменників, як розумів винятково важливе значення внеску автора «Енеїди» в розвиток української літератури загалом. Свідчення цього – вірш «На вічну пам'ять Котляревському», створений у листопаді або грудні 1838-го. Узагальнений ракурс (номінування І. Котляревського на «батька» літератури, прогностична візія його тривалої слави – «поки живуть люди») єднається із суто особистісним враженням, блукання титульного літературного героя світами збуджує в душі трепетні ностальгійні роздуми («згадаю Енея, згадаю родину, / Згадаю, заплачу, як тая дитина») (Шевченко 2003а: с. 91).

Однак рецепція І. Котляревського як автора «Енеїди» та й, зрештою, цілого ряду письменників, котрі взялися писати в його ключі, не була з боку Шевченка навіть на кінець 1838 року такою однозначною, як здається на перший погляд. Тривала нова естетична доба романтизму, захопивши і на теренах Московії всі сфери мистецтва, зокрема й літературу та малярство як найближчі Шевченкові. Тож, за висловом О. Забужко, вірш «На вічну пам'ять Котляревському» є фактично «мовно-стильовою антитезою не тільки "Енеїді", а й цілому феноменові "котляревщини" з її нарочито "зниженою" маскою (маскою, мовлячи за Єфремовим, "грубого вираження"), перетвореною в колоніальному контексті на "розпізнаваний знак" автентичного українства» (Забужко 1997: с. 43). Так художній текст (вірш, виконаний у стилі романтичного письма) засвідчував «ретрансляцію» читацького досвіду Шевченка в іншу якість, котра згодом (в авторській передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року) буде оформлена ще чіткішою думкою: «"Енеїда" добра, а все-таки сміховина на московський лад» (Шевченко 2005а: с. 208).

Отже, Шевченко знав про перелицювання твору росіянами Ніколаєм Осіповим та Алєксандром Котєльніцкім або й був ближче знайомий з їхньою поемою «Виргиліева Енейда, вывороченная на изнанку», яка частинами виходила друком у Петербурзі в 1794–1808 роках і на яку так само значною мірою взорувався І. Котляревський. Власне, знайомство це могло відбутися, найімовірніше, таки в петербурзький час життя Шевченка.

Досвід близького текстуального пізнання поетом, і то в ранній період діяльності, інших творів класика (не лише «Енеїди» та вміщеного в «Ластівці» «Москаля-чарівника») засвідчує, скажімо, і п'єса «Назар Стодоля». Тематикою, мотивами й образами вона явно «зобов'язана», крім того, що вже й національній романтичній традиції, ще й «Наталці Полтавці», як зобов'язаний «Назар Стодоля» Г. Квітці-Основ'яненку, його «Сватанню на Гончарівці» (цю «оперу» Шевченко міг прочитати за харківськими друкованими виданнями твору 1836-го або 1840-х років, а може, й навіть за якимось списком п'єси, котра і в такий спосіб поширювалась у Петербурзі та Москві). Примітно, що при намаганні пізнати книжну історію того чи іншого Шевченкового

твору очевидними стають ось такі цілі ряди джерел, прочитаних, а головне, переосмислених молодим письменником, на основі яких вироблялися власні художні принципи.

У віртуальному формулярі Шевченка-читача зі зрозумілих причин домінували твори Г. Квітки-Основ'яненка, і про такий узаємозв'язок поета з батьком української прози ґрунтовно висловлювались О. Багрій, О. Білецький, О. Борзенко, О. Боронь, Я. Вільна, С. Задорожна, Ю. Івакін, М. Ласло-Куцюк та ін. науковці. Втім, досі не зауважено, що це були зв'язки й унікальних у психологічному сенсі читачів одного типу – не утилітарного, а суто літературного, заснованого на співпереживанні і щирій любові до книжки. Та й письменницькі зусилля обох о тій ранній порі Шевченкового життя значною мірою перегукувались і навіть збігалися.

«Як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових москалів…» (Квітка-Основ'яненко 1981: с. 267), – зазначає в листі від 23 жовтня 1840 року автор «Сердешної Оксани», прочитавши «Кобзар» і «Катерину» в ньому, інспіровану згаданим твором Г. Квітки. Відоме послання «До Основ'яненка» зі свого боку так само дало зрозуміти, що однодумцем («батьком», «другом») постав цей автор для вже цілком зануреного в історичний матеріал Шевченка після знайомства з його нарисом «Головатый. Материалы до истории Малороссии». Видається, саме від Г. Квітки-читача й письменника Шевченко особисто отримав після виходу «Кобзаря» саме з українського терену чи не найпотужніше емоційне схвалення, важливе для кожного митця надто на початках його творчості: «Волосся в мене на голові … навстопужилося, а біля серця так щось і щемить… <…> Я його ["Кобзар"] притулив до серця, бо дуже шаную Вас і Ваші думки кріпко лягають на душу» (Квітка-Основ'яненко 1981: с. 267).

Для Г. Квітки це була лектура цілком іншого плану, ніж та, яку поставляла в Основу зманіжена столиця; у тому ж епістолярному зверненні виринає такий шаржований опис цього процесу:

> примчали нам книжок, знаєте, – тих, которими нас, дурників обдурюють – грошики попереду злуплять, та й пишуть і дрюкують московську нісенітницю, як яка р о з л я п у ш к а вбивалася об своєму

> бахурові або як який живжик одурив джинджигилясту панянку, що боялася і на людей дивитися, а тут… треба колисочку дбати… Ось таке усе пишуть, – звісно, москаль: він по своїй вірі так і пише. От таких-то книжок нам нанесли… (Квітка-Основ'яненко 1981: с. 266).

Зв'язок із Шевченком виявився для автора «Марусі» особистим зв'язком, таким він був і для автора «Кобзаря»: «Тілько й рідні, що ви дні… <…> Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як, може, ніхто на всім світі. Ваша "Маруся" так мені вас розказала…» (Шевченко 2003d: с. 14). Це з Шевченкового листа від 19 лютого 1841-го. Чи не тому при всьому знанні писань Г. Квітки його молодший приятель запрагнув мати їх у своїй тривалій зовнішній і внутрішній власності. 28 березня 1842-го він просить цього адресата: «…якби ви не поліновались прислать мені свої сочиненія хоч півекземпляра, так – на пам'ять, то велике спасибі вам сказав би» (Шевченко 2003d: с.18).

Важливо, що читацька практика Шевченка в напрямку до пізнання творів Г. Квітки поширилась завдяки ілюстраторським зусиллям: у жовтні 1841 року він виконав малюнок до нарису письменника «Знахар» (у репродукованому вигляді його було включено до 13-го випуску видання О. Башуцького «Наши, списанные с натуры русскими» (Спбг., 1841), приблизно в тій же порі й до повісті «Сердешна Оксана»; в 1841–1842 роках Шевченко працював над ескізами до картини за повістю Г. Квітки «Панна сотниківна» (публікувалася в журналі «Современник» 1840 року). До речі, знайомство з М. Гоголем, його епопеєю «Тарас Бульба» за новим, докорінно переробленим її виданням 1842 року розвинулось ще й на рівні першого ілюстрування твору (до Шевченка ніхто ще не брався за цю справу): тоді ж, у 1842 році, цей учень Петербурзької академії мистецтв виконує картину «Зустріч Тараса Бульби з синами». Вочевидь така інтермедіальна праця є вищим ступенем книжної акцентованості, позаяк передбачає, крім прочитання, рух у «внутрішнє» лоно тексту й навіть його інтерпретацію іншими мистецькими засобами.

«Poeta minores», безумовно, теж потрапили в Петербурзі до поля уваги Шевченка-читача, і це були щораз інші шляхи пізнання їхньої творчості. Так, П. Гулака-Артемовського молодий

поет читав, найімовірніше, за згаданими виданнями. Цитата в повісті «Близнюки» уривка з другого переспіву П. Гулака-Артемовського «До Пархома» засвідчувала вільне володіння автора цим художнім матеріалом, а також уміння відкидати зовнішнє нашарування твору (наразі бурлескне, напускне) й проникати в суть.

Якова Кухаренка, письменника і військового, отамана Чорноморського козацького війська, поет особисто запізнав тут же, в столиці, 1840 року, і такі безпосередні контакти митців, зрозуміло, що сприяли ознайомленню з творчими зусиллями одне одного. Невідомо, чи знав Шевченко поему Я. Кухаренка «Харко, запорозький кошовий». Зате він точно читав його п'єсу «Чорноморський побит на Кубані», створену в 1836 році, і вочевидь схвально оцінював її, якщо навіть сприяв її публікації. «*Чорноморський* Ваш *побит* у цензурному комітеті» (Шевченко 2003d: с. 19), – повідомлялось Я. Кухаренка в листі від 30 вересня 1842 року, в іншому зверненні (від 31 січня 1843 року) давалося зрозуміти, що «Чорноморський побит…» «вийшов з цензури так, як треба» (Шевченко 2003d: с. 23). Згодом Шевченко візьме на себе турботу й про постановку твору аматорським гуртком Медико-хірургічної академії.

Єдину збірку Амвросія Метлинського «Думки і пісні та ще дещо», що вмістила як оригінальну поезію, так і переклади з кількох західноєвропейських мов і була видана в Харкові 1839 року, Шевченко не просто читав, а надихався її романтичним духом, цей дух «сумуючих могил» (за Михайлом Марковським) учувається в багатьох зразках ранньої лірики автора «Кобзаря». 18 листопада 1842 року поет підкреслив у листі до одного зі своїх харківських приятелів, гімназійного вчителя Пилипа Корольова: «Поклоніться, будьте ласкаві, Метлинському, спасеть його Бог за його "Думки і ще дещо", тіль і полегкості, що вони» (Шевченко 2003d: с. 20). Що ж до написаних у дусі романтизму двох збірок М. Костомарова («Украинские баллады» та «Ветка»), які побачили світ у Харкові в 1839 і 1840 роках під псевдонімом «Ієремія Галка», то Шевченко так само міг відкрити їх іще в Петербурзі, хоча документальних свідчень цього не збереглось. Зате, на переконання дослідника, Шевченко серед іншого був знайомий з російськомовною поезією

М. Маркевича за виданням у трьох книгах «Украинскія мелодіи» (Москва, 1831) (див.: Марковський 1925: с. 37), особисто привітав його у квітні 1840 року, отримавши від автора ще й збірку «Народныя украинские напевы, положенные на фортепиано» (1840): недарма в посланні «Н. Маркевичу» (1840) він називає свого ліричного адресата, між іншим, музиканта-аматора, «бандуристом, орлом сизим». Це була творчість, генетично пов'язана з художнім самовираженням Шевченка, вона, власне, й формувала атмосферу для цього самовираження.

Одне слово, навіть у колоніальному контексті Шевченкові відкрився чи не весь канон нової української літератури, на основі читання стали очевидними її тематичні, жанрово-стильові пласти, увиразнились власні естетичні пріоритети. А було ж іще знайомство з іншими українськими виданнями, що стосувалися письменства принагідно. Так, історичні твори Шевченка раннього періоду перебувають у тісних внутрішніх зв'язках із такими важливими працями з української інтелектуальної минувшини, як «Історія Русів» псевдо-Конисського (вперше надрукована аж 1846 року, вона до того поширювалась у списках і була «за євангелію для інтелігенції» (Багрій 1930: с. 59), чотиритомна «Історія Малої Россії…» Д. Бантиш-Каменського (Шевченко скоріше за все користувався її московським виданням 1830 року) та «Історія Малоросії» М. Маркевича, надрукована в петербурзькому журналі «Маяк» за 1840–1841 роки, але з рукописом її Шевченко міг працювати ще раніше. Як раніше він міг простудіювати завдяки Є. Гребінці шість випусків «Запорожской старини» І. Срезневського. Цей унікальний збірник літературних і фольклорно-історичних матеріалів друкувався в Харкові у 1833–1838 роках під орудою І. Срезневського, і він однозначно був у домашній книгозбірні Є. Гребінки та прислуговувався Шевченкові в його ранній творчості. Аж ось лист до згаданого харків'янина П. Корольова від 22 травня 1842 року фіксує нове відкриття і рух творчої енергії поета вперед:

> Лежу оце п'яті сутки та читаю «Старину», добра книжка, спасибі вам і Срезневському. Я думаю дещо з неї зробить, коли здоров буду, там багато є дечого такого, що аж губи облизуєш… (Шевченко 2003d: с. 18).

Як слушно міркує Ю. Івакін, нові Шевченкові емоції щодо збірників І. Срезневського «можна пояснити також тим, що він нарешті має власну “Запорожскую старину”, яку може детально студіювати…» (Івакін 1964: с. 61).

Згадані дослідження справді стали «одним із джерел романтичної літератури, пов’язаної з історією України» (Яценко 1987: с. 19). Аналізуючи у зв’язку з поемою «Гайдамаки» книжковий масив прочитаного її автором, Л. Білецький із задоволенням відзначив: «Шевченко стояв на повній височині тодішньої історіографії» (Білецький 1930: с. 253). Тоді як Гр. Грабович тонко вказав на наслідок творчого опрацювання:

> це не просто реконструкція минулого для тих, що з ним не обізнані, а переповідання глибокої «сакральної» правди тим, що вже мають її в своєму серці, щоб не можна було її забути (Грабович 1991: с. 37).

Безперечно, потрапили до рук Шевченка на рубежі 1830–1840 років наші фольклористичні видання (збірники українських пісень М. Цертелєва, М. Максимовича, казок О. Бодянського), окремі студії з літературознавства та культурології (авторства М. Максимовича, М. Костомарова, інших дослідників). Чимало з них він відкриватиме й пізніше, коли з’являться ще більші можливості, розшириться коло зв’язків, а праця на літературному полі виявиться для нього ще інтенсивнішою і закономірно спонукатиме до такого ж розвитку.

4. У світі чужих літератур

Читацька ерудиція Шевченка закономірно формувалась, зокрема, й на російській літературі; позбавлений як читач значного вільного вибору, пізнаючи надто на початках і в Петербурзі все, що потрапить до рук, митець закономірно «виходив» серед іншого й на російські художні видання. Між тим узагальнена теза в «Шевченківській енциклопедії» (що «коло його [поетових] читацьких інтересів складали переважно твори рос[ійських] авторів» (Михед та ін. 2015: с. 540)) видається нам контроверсійною, якщо не хибною, одне слово, вартою перевірки, і то не тільки в її відношеннях до періоду ранньої творчості

Шевченка. Бо ж навіть зверхній погляд на сумарну кількість прочитаного з рідної літератури та літератури зарубіжної, не включаючи російської, дає зрозуміти, що вона, ця кількість, у Шевченка завжди превалювала, твори зарубіжних авторів, засвоєні в російських перекладах, усе одно є набутком тих літератур, які вони репрезентують. Тож придивімось до цієї проблеми пильніше, завваживши не тільки відповідні імена й тексти, що потрапили (чи могли потрапити) в поле зору незвичайного читача, але й суперечливі, тенденційні трактування її надто в радянський час, коли Шевченко оголошувався навіть «рідним сином і найкращим другом всіх пригноблених народів царської Росії, в тому числі і російського народу» (Дорошенко 1958: с. 5).

П. Зайцев у своїй біографічній студії про Шевченка ствердив, що його герой «російське красне письменство знав блискуче, починаючи від Тредьяковського, Ломоносова й Державіна і аж до новинок останнього дня» (Зайцев 2004: с. 7). Згаданих поіменно авторів український поет справді міг відкрити для себе ще в часи молодості, але хтозна чи «блискуче», до глибини, позаяк ідейно-стильовий напрям їхньої творчості (в ідеологічному сенсі проімперський) уже тоді дисгармоніював із його власними літературними інтересами. Угледівши в 1857-му на полиці бібліотеки в Астрахані видання Державіна, як і видання творів графа Хвостова, символу поетичної бездарності, та творів Карамзіна, Шевченко так і не потягнувся до них, пам’ятник Державіну в Казані зневажливо означив як «монумент співця Катерини» (за оду «До Феліци») (див. : Шевченко 2003с, с. 98). Між тим, О. Багрій упевнений, що Шевченко знав «Историю Государства Российского» найвпливовішого історика й поета М. Карамзіна, а вона виходила в 1816–1829 роках (Багрій 1930: с. 60); як припускає Ю. Івакін, розмірковуючи над питанням про книжні впливи на Шевченкову «Катерину», її авторові могла бути знайома

> ще популярна тоді «Бідна Ліза» Карамзіна, а може, й деякі з численних творів на цю ж тему епігонів російського сентименталізму (О. Попова, О. Ізмайлова, І. Брусілова, О. Суходольського, П. Романовича та ін.). З творів, близьких за темою «Катерині», Шевченко читав поему Баратинського «Еда»… (Івакін 1964: с. 36).

Утім, жодних документальних свідчень такого знайомства не збереглося.

Статус Пушкіна в системі читацьких інтересів Шевченка, ствердившись там іще в ранній молодості, і пізніше певний час, може, справді домінував завдяки К. Брюллову. П. Куліш узагалі був схильний до категоричності в цьому питанні; сам палкий прихильник Пушкіна, він по смерті Шевченка підсумує:

> Нарівні з рідним епосом любив Тарас <…> тільки Пушкіна. Розігрівши духа свого думами кобзарськими, почитує було напам'ять новоруського Гомера, Піндара, Софокла, не знаючи, яку і ціну йому зложити за його пишне слово (цит. за: Багрій 1930: с.181).

Такою була традиція, в якій обертався тоді Шевченко, до певної міри наслідування поведінки К. Брюллова, тим паче, що читання поетичних творів уголос, і то багаторазове, приголомшливо підсилює їхні впливи. Так-от пушкінська творчість, поетична і прозова, пізнана головно в Петербурзі часів молодості, ясно, що збагатила читацький досвід Шевченка та посприяла розвиткові його літературного обдарування. Але, за стриманою, та виразною зауважою вже П. Филиповича, «Пушкін був тільки художнім стимулом для Шевченка та дав деякі деталі» (Филипович 1925b: с. 32). І зовсім чітко висловився Є. Нахлік: «Є більше підстав говорити все-таки про типологічні подібності й відмінності, аніж про контактний вплив Пушкіна на Шевченка» (Нахлік 2003: с. 92).

Російські ж радянські науковці (приміром, Прийма 1964: с. 139), щосили намагаючись зблизити двох письменників, акцентували на істотності впливів росіянина, зокрема, на Шевченкову медитативну лірику, на виписані ямбами романтичні поеми й повістеву прозу. Однак ці характеристики перебільшені.

Привід для цього твердження дає інший факт, звісно, замовчуваний. Ще на початку свого літературного шляху Шевченко, ймовірно, завдяки Є. Гребінці як перекладачеві пушкінської «Полтави» відкрив для себе цю поему в оригіналі і, як вдумливий читач, міг уже тоді збагнути її проросійський, великоімперський пафос. Шевченкова ілюстрація до твору – виконана в 1840 році акварель «Марія» – свідчення посиленої

думки митця, думки, повторюємо, не тільки художньої, мистецької, але й патріотично-національної. Пізніше Я. Полонський, знайомий із Шевченком від 1858 року, в додаткові до празького видання «Кобзаря» 1876 року опублікує свої спомини про Шевченка, які в радянських мемуарних виданнях подавались урізаними. Зокрема, одна з купюр виглядає так:

> Сидячи в гостях у Шевченка, я довідався з промовлянь його, що він не любить нашого поета Пушкіна і не тому, щоб він його вважав за кепського поета, а просто тому, що Пушкін – автор поеми «Полтава». Шевченко дивився на Кочубея не більше як на шпигуна, Пушкін вбачав у ньому вірного сподвижника Петра Великого. Даремно запевняв я Шевченка, що зі своєї точки зору Пушкін має рацію і що він точно так само щирий, як і Шевченко в своїй ненависті до поляків. Шевченко тим сильніше лаяв Пушкіна, чим гарячіше я захищав його» (П[олонский] 1876: с. XI).

На основі такої відвертої згадки, що своєю ґенезою сягає, може, й часу ілюстрування «Полтави», з одного боку, й з іншого – на основі пізніших вільних цитувань нашим поетом Пушкіна у своїй автобіографічній прозі, «Щоденнику» та в реальному житті можна вести мову про Шевченкове амбівалентне ставлення до російського поета. Це був розрив і з традицією Брюллова як шанувальника Пушкіна, й початок формування зусиллями українського митця критичного ставлення до російського літературного канону та його головного репрезентанта.

Невідомо, що читав Шевченко на зламі 1830–1840-х років із творчості інших представників російської романтичної школи, – В. Жуковського, І. Козлова, К. Рилєєва, М. Лермонтова, хоч жодним чином не відкидаємо факту пізнання і впливовості їх на письменника вже в цій ранній порі його діяльності. В. Жуковський мав зацікавити Шевченка перекладацькою працею, а також своїми баладами з їхнім фольклорним підґрунтям, пильною увагою до внутрішнього емоційного життя людини; І. Козлов – ліричною сповідальністю віршів, романтичними поемами «Чернець. Київська повість» та «Божевільна. Російська повість», а також численними перекладами мовою росіян поезії Дж. Ґ. Байрона, Данте Аліг'єрі, Р. Бернса, А. Міцкевича та ін. авторів; К. Рилєєв – участю

в декабристському русі, українськими сторінками своєї біографії, особистим знайомством із М. Маркевичем, який, може, й передав Шевченкові своє захоплення цим поетом, не кажучи, що К. Рилєєв мусив зацікавити Шевченка популярними серед українства творами – думою «Богдан Хмельницький», поемами «Войнаровський», «Палій», «Наливайко» (першу з названих поем Шевченко в 1842-му навіть ілюстрував, зберігся ескіз із зображенням, зокрема, й Мазепи). М. Лермонтов, цей, за Д. Донцовим, «найменш московський своєю психікою російський поет», може, найбільше з усіх росіян захопив Шевченка своєю творчістю, яку українець буде осягати й осягати впродовж життя і читатиме наостанок: у день смерті в Шевченка на столі лежав томик творів цього автора.

Така лектура справді формувала естетичні смаки вдумливого реципієнта: в поемі «Гайдамаки» з іронією згадано москалів «письменних», «друкованих», твори яких так само вочевидь потрапляли авторові до рук у російській столиці й оповідали про «Матрьошу, про Парашу, радость нашу, султан, паркет, шпори…». Чи не таке чтиво мав на увазі Є. Маланюк, твердячи про вплив на Шевченка в Петербурзі

> чужої і органічно чужинецької культури, вплив тим більш згубний, що культура та не була національною; була-бо вона вибуховою сумішшю відумерлих культурних фрагментів, накопичених за пару століть існування єдиного в своїм роді імперського режиму (Маланюк 1997: с. 152).

Знову ж таки заважила Шевченкова «відпорність на петербурзьку отруту», внутрішня константа цієї індивідуальності.

Що ще вартісного прочитав поет у Північній Пальмирі на зламі десятиліть зі створеного російською? Інтерес до літератури «про наше», себто українське, міг споводувати читання прози Василія Нарєжного, Антонія Погорєльського, не кажучи про Миколу Гоголя (Ніколая Ґоголя). Лектура мусила стосуватись не тільки поезії, але й інших сфер літературної та наукової творчості. Це був, зокрема, «Енциклопедичний лексикон» Адольфа Плюшара, знаного видавця першої російської енциклопедії: достеменно відомо, що з 5-го тому, датованого 1836 роком, зі статті І. Шульгіна «Барська конфедерація» черпав історичні відомості

Шевченко як автор поеми «Гайдамаки». А згадка в повісті «Художник» про те, що ліричний герой недавно читав твори Озєрова і йому сподобався «Едіп в Афінах» (див.: Шевченко 2003b: с. 134), дає зрозуміти прихильність Шевченка до цього драматурга й поета, найпопулярнішого з російських трагіків початку XIX століття. Владислав Озєров написав згадану п'єсу на сюжет Софокла ще в 1804-му, вона мала значні сценічні успіхи, була примітна чуттєвістю і високою художньою майстерністю, не кажучи, що засуджувала деспотизм і прославляла моральність людини. Це добре відчув Шевченко, якщо його враження від читання продовжилось в ілюстрації до твору.

Ілюстрування загалом відіграло неабияку роль у зв'язках письменника з книжками. За спостереженням М. Шагінян, «саме література сорокових років і визначила собою російську прозу Шевченка не тільки за допомогою читання, але й через участь молодого Шевченка в тодішніх виданнях як ілюстратора» (Шагінян 1970: с. 67). Мистецтвом ілюстрації активно займались К. Брюллов, О. Венеціанов, інші видатні художники з кола Шевченкових знайомих. В одному з епізодів повісті «Художник» якраз згадується їхня праця над ілюструванням творів до чергового альманаху «Утренняя заря» (Шевченко 2003b: с. 134), який виходив у Петербурзі в 1838–1843 роках під орудою В. Владиславлєва і який міг бути прочитаний молодим Шевченком. Однією з найвідоміших сторінок такої самостійної діяльності поета було виконання портретів до книги Ніколая Полєвого «Російські полководці, або Життя і подвиги російських полководців з часів імператора Петра Великого до царювання імператора Ніколая І», випущеної у світ дещо пізніше – 1845 року. Про те, що Шевченко мусив при цьому опановувати й відповідну лектуру з військової тематики, свідчить фрагмент листа до нього літератора й видавця В. Семененка-Крамаревського з літа 1842-го: «Ось Вам пояснення на Ваші малюнки. 1) Денис Давидов бачився з Суворовим на полі, додаю книж[ку], яка пояснить Вам усе» (Кирилюк 1962: с. 19). Шевченко взяв також участь в ілюструванні збірника «Сто російських літераторів» (вийшов у 1841 р.), там було вміщено його ілюстрацію до оповідання Н. Надєждіна «Сила волі».

А були ж іще петербурзькі часописи, які Шевченко читав, може, не так систематично й завжди, як стверджує П. Зайцев (див.: Зайцев 2004: с. 73), але без них виявлялось немислимим життя. У «Художникові» згадується один із походів ліричного героя до книгарні Смірдіна; тоді з-поміж інших книг він придбав два числа «Бібліотеки для читання» («Библиотеки для чтения»), де був уміщений «Ніклас Нікльбі» – роман Діккенса (Шевченко 2003b: с. 125). Інша деталь із тієї ж автобіографічної повісті: «Читаю у “Пчолі” [тобто в “Північній пчолі” (“Северной пчеле”)] розбір виставки, жваво написаний, мабуть, Кукольником» (Шевченко 2003b: с. 202). І подібних принагідних свідчень багато.

Щодо преси, то Шевченка в Петербурзі цікавили не тільки російськомовні видання. Поет активно контактував ще з 1839 року з Ромуальдом Подберезьким-Друцьким, і це дає підстави припускати, що він читав часописи, редаговані цим білоруським і польським видавцем, літературознавцем та поетом: урядову газету «Петербурзький тижневик» («Tygodnik Petersburski») й особливо «Літературний річник» («Rocznik literacki»), який знайомив із багатьма талановитими поляками – літераторами й художниками, котрі навчалися в Академії мистецтв і просто працювали в Петербурзі; у 1843-му Шевченко навіть став передплатником цього видання на наступний рік (див.: Вервес 1964: с. 17). Р. Земкевич, білоруський публіцист, історик літератури, свідчить, що Р. Подберезький-Друцький читав Шевченкові «всі білоруські твори Барщевського [теж білорусько-польського автора] та переклад Маньковського української “Енеїди” Котляревського» (Земкевич 1982: с. 75). З Яном Барщевським український митець, як уже говорено, знався й особисто, а той серед іншого був видавцем альманаху «Незабудка» («Niezabudka»), який виходив у 1840–1845 роках і орієнтувався на популяризацію білоруського фольклору через його польськомовне літературне опрацювання. Тож Шевченко потенційно міг бути в курсі й таких публікацій.

Поза сумнівом, у Петербурзі розвинулось поетове захоплення якраз модним тут А. Міцкевичем; враження, здобуті від читання цього видатного романтика, міцніли, відгомонювали в ліриці українського автора, про що активно заговорили вже перші дослідники вагомої теми (О. Колесса, О. Третяк, Б. Навроцький).

Попри це ряд польськомовних літераторів, котрі вперше потрапили тепер до поля зору Шевченка, виявився куди ширшим; аналізуючи, приміром, літературну ґенезу поеми «Гайдамаки», Л. Білецький узагалі називає автора «Кобзаря» «приятелем багатьох поляків, вихованцем їх революційної антиросійської літератури» (Білецький 1930: с. 249), даючи зрозуміти, наскільки цілеспрямованим, тематично зорієнтованим було читання майбутнього автора твору в підготовці до художнього осмислення Коліївщини. Серед згадуваних Л. Білецьким твори Яна Непомуцена Камінського («Хелена, або Гайдамаки в Україні» («Helena, czyli Hajdamacy na Ukrainie»), Едмунда Вітвіцького «Слуга і пан» («Sługa i pan»), Міхала Сухоровського «Ванда Потоцька…» («Wanda Potocka…»), Луціяна Шємєньського «Село Серби» («Wieś Serby») і «Млинарка» («Młynarka»), Северина Ґощинського «Канівський замок» («Zamek kaniowski»), Міхала Ґрабовського «Коліївщина і степи» («Koliszczyzna i stepy»), Олександра Ґрози «Перша покута Залізняка» («Pierwsza pokuta Zeleźniaka»), Міхала Чайковського «Вернигора» («Wernyhora») та ін. (див.: Білецький 1930: с. 249). Щодо останнього зі згаданих творів, то важлива заувага П. Мартоса про те, що саме він «дав Шевченку прочитати цей роман <…>, виданий у Парижі» (Мартос 1982: с. 71), додамо, 1838 року. У цьому зв’язку доречно згадати й про іншу суто наукову двотомну працю авторитетного польського історика Єжи Самуеля Бандтке «Історія Королівства Польського», що побачила світ у Вроцлаві ще в 1820-му: Шевченко однозначно працював з нею, якщо цитував її у своїх «Приписах» (коментарях) до першого видання поеми 1841 року (див.: Смілянська 2012: с. 29).

Власне, як засвідчують праці шевченкознавців, польськомовні тексти справді належать до особливо часто затребуваних поетом, що теж побільшувало його читацьку, не кажучи про мовну, компетенцію. В. Шубравський теж припускає: на рубежі 1830–1840 років Шевченко міг читати й поширювані нелегально серед петербурзьких поляків книги А. Міцкевича «Пан Тадеуш» та «Книга польського народу», Й. Лелевеля «Польща в еміграції» та «Історія Литви і Русі», тим паче, що останній був улюбленим автором його приятеля Л. Демського (Шубравський 1964: с. 31). Загалом слов’янське питання в тій порі життя ще, може, й не

визріло остаточно в свідомості Шевченка, але він міг бути на підступах до нього завдяки знову ж таки своїй лектурі. Як стверджено і в «Шевченківській енциклопедії», «безперечно, він [поет] знав трактат Я. Коллара "Про літературну взаємність між слов'янськими племенами і наріччями" (1836), який 1840 з'явився у російському перекладі і користувався великою популярністю серед російських та українських слов'янофілів» (Наливайко 2015: с. 682). Близьке майбутнє, пов'язане з діяльністю Кирило-Мефодіївського братства, починалося для Шевченка вже тепер.

Що ж до інших європейських літератур, то вони входили в життя активного читача завдяки російським перекладам. Така ретрансляція світового художнього досвіду в XIX столітті почасти навіть гальмувала розвиток української перекладної справи. М. Костомаров у 1883 році, тобто в останній (петербурзький) відтинок свого життя, аналізуючи зусилля П. Куліша як перекладача Шекспіра українською мовою, неспроста дав зрозуміти, що переклад англійського драматурга в Україні взагалі непотрібен, бо, мовляв, «кожен малорос, який отримав такий розвиток, щоб цікавитись читанням Шекспіра, може прочитати його в російському перекладі…» (Костомаровъ 1883: с. 223).

У будь-якому разі матеріал, пізнаний Шевченком у Петербурзі з дальшого поля, виявився грандіозний. Це була передовсім антична міфологія (Шевченко не міг не знати її, тому що «за перебування його в Академії там усе було перейняте мітологією, всі артисти майже тільки звідтіля й черпали своє натхнення» (Новицький 1925: с. 123–124)), загалом антична художня культура. Приміром, Гомер був пізнаний, скоріше за все, за прозовим перекладом «Одіссеї» Івана Мартинова видання 1826–1828 років, хоч Шевченко міг знати і про довголітні (з 1830 року) зусилля В. Жуковського над поетичною інтерпретацією твору; «Іліада» ж була відкрита Шевченком за поетичним перекладом М. Гнєдича, що побачив світ у 1828 році. Враження від читання і цього разу простягнулось у площину малярську – зображення сцени Андромахи над тілом Патрокла. «Тепер тільки я вповні зрозумів, яким необхідним є вивчення антиків і загалом життя та мистецтва давніх греків» (Шевченко 2003b: с. 172–173), – підсумовує ліричний герой повісті «Художник».

Згадані лишень у цьому творі ряди назв та імен зарубіжних авторів дуже різнобічні, сказати б, художньо-наукові, пізнавальні, з авторитетними, першорядними виданнями сусідять твори маловідомі, перехідні, але які так само «працюють» на повноту освоєного книжкового діапазону: «Мандрівка Анахарсіса Молодшого» французького письменника і вченого Ж.-Ж. Бартелемі; «Фауст» Ґете в переклад росіянина Едуарда Губера; роман французького письменника Шарля Поля де Кока «Андрій Савояр»; теоретична праця німецького художника Альберта Дюрера «Перспектива»; вірш німецького поета Й. П. Гебеля «Вівсяний кисіль» у перекладі В. Жуковського; чотиритомна праця французького історика Ж.-Ф. Мішо «Історія хрестових походів»; поема «Шильонський в'язень» Дж. Ґ. Байрона в перекладі В. Жуковського; шеститомна «Історія занепаду і зруйнування Римської імперії» англійського вченого XVIII століття Едварда Ґіббона; романи Вальтера Скотта «Замок Кенільворт», «Пертська красуня», «Квентін Дорвард», роман англійського письменника XVIII століття Олівера Ґолдсміта «Векфільдський священник»; римський поет Овідій зі своїми «Метаморфозами»; роман американського письменника-романтика Вашінгтона Ірвінга «Історія життя й мандрівок Христофора Колумба», якраз виданий російською в чотирьох томах у 1836–1837 роках; роман у листах англійського письменника-сентименталіста Семюеля Річардсона «Кларісса» в перекладі Жуля Жанена; нариси французьких мандрівників Жака Етьєна Віктора Араґо та Жуля Себастьяна Сезара Дюмона-Дюрвіля про кругосвітні подорожі; праця Плутарха «Паралельні життєписи» тощо. Й «вихід» їх у площину оригінальної творчості поета виявлявся в різний спосіб. Так, осмислюючи феномен Ґете в контексті Шевченкової теми, В. Мовчанюк справедливо відзначив, що «Фауст» був для нашого митця

> лектурою, що закарбувалася в пам'яті яскравими образами, глибокими думками й афоризмами, джерелом естетичного досвіду, потужним надихаючим імпульсом, особливо в роботі над його першими поемами «Катерина» й «Гайдамаки» <…> «Фауст» міг бути для Шевченка зразком композиційної побудови поеми «Гайдамаки» <…> Є схожі ідейно-естетичні акценти (Мовчанюк 2012: с. 240).

Шевченкові ж прямі ремарки про той чи той твір іноді лаконічні, іноді розгорнуті, але вони завжди яскраві та промовисті, відображають власні думки читача / ліричного героя, сказано, *alter ego* автора, і навіть вироблення в нього критичного погляду на прочитане. Ось іронічна рефлексія на один епізод прочитаного в товаристві К. Брюллова скоттівського роману «Вудсток»:

> Мене надзвичайно зацікавила сцена, де Карл II Стюарт, переховуваний під чужим іменем у замку старого баронета Лі, відкривається його доньці Юлії Лі, що він король Англії, і пропонує їй при дворі своєму почесне місце наложниці. Справжня королівська дяка за гостинність (Шевченко 2003b: с. 155).

«Векфільдський священник» Олівера Ґолдсміта – «доволі моральна і мило видана книга», «прекрасний переклад і прекрасне видання» (Шевченко 2003b: с. 170). Згадавши роман у листах С. Річардсона, герой дає зрозуміти, що йому припала до душі передмова перекладача, однак враження від самого твору сумні, звідси й іронізування та пряма критика:

> А листи такі солодкі, такі довгі, що хоч кинь. І як це вистачило терпіння в людини написати такі безкінечні листи? А листи з-за кордону мені ще менше сподобались: претензії багато, а толку мало. Педантизм, і більше нічого (Шевченко 2003b: с. 181).

Так через етнонаціональну й суто персональну призму оцінювався чужий матеріал, формувались художні смаки, вироблялась культурна орієнтація української національної свідомості поета й художника у світовому книжковому просторі.

Умовний читацький формуляр Шевченка як мешканця Петербурга мусив реєструвати й незгадані нами видання через їхню «пряму» нефіксованість у джерелах. Але ж це не означає, що з ними розминулося. Так, має рацію Ю. Івакін, припускаючи, приміром, що Шевченкові ранні поеми про морські походи козацтва могли писатись і під враженням праці французького інженера Ґ. де Боплана «Опис України», російський переклад якої з'явився в Петербурзі 1832 року (Івакін 1964: с. 62). Є. Маланюк зі свого боку пробував накидати штрихи до картини духовного життя

російської столиці часів навчання тут українського художника й поета, і там теж є речі, які так само потенційно могли фігурувати в полі Шевченкової читацької уваги:

> Року 1830 з'являється перший переклад «Notre-Dame de Paris» [«Собор Паризької Богоматері»] Гюго й відразу захоплює читацьку масу. Користуються великим успіхом Е. Сю й А. де Мюссе. Знаний є Шатобріян (про якого докладно згадує Шевченко). Про Байрона нема що й казати: Шевченко знав його твори (між іншим, також у перекладах Міцкевича) і цінив їх… (Маланюк 1997: с. 125).

Схоже, завдяки книжковому наповненню цю панораму інтелектуального, духовного життя поета на зламі 1830–1840-х років можна розгортати й розгортати, заодно ще глибше простежуючи-конкретизуючи відгуки читаного в теперішній та майбутній творчій діяльності Шевченка й загалом у системі його морально-світоглядних принципів. А позаяк цей процес дуже масштабний, то й співмірним мусило би бути наукове осмислення цих відгуків на рівні і літературознавчих, і мистецтвознавчих, і психологічних та навіть філософських досліджень.

5. Замість післямови

Як бачимо, період 1837–1843 років виявився надважливим етапом в історії розвитку Шевченка-читача: тоді вперше виникла можливість вільного і безпосереднього, здається, найактивнішого (порівняно з іншими часами) контакту з книжкою – з'явилось право читати, потреба в діалогічних зв'язках із друкованим текстом стала в цій порі базовою потребою, нормою поведінки Шевченка і в колоніальному контексті фактично формою опору імперії. Примітно, що налагодилась своя, десь і недопізнана й сьогодні схема отримання літератури, внаслідок чого відповідний потенціал Петербурга, як і можливості приватних контактів із письменниками, художниками, громадсько-культурними діячами використано Шевченком сповна. Чіткішими та сильнішими, ніж перед тим, стали мотиви цього конкретного підкорення книжкових Альп, вони зумовлювались передовсім неутилітарними, внутрішніми самозавданнями незвичайного читача, але і його творчими та й суто науковими інтересами. Тож, згідно з класифікацією Р. Ескарпі (див.: Barker and Escarpit 1973: с. 122), Шевченко раннього періоду своєї

діяльності постав читачем одразу двох типів, що відповідають і об'єктивному, і літературному типам поведінки людини. У розвідці сконстатовано значну кількість та різноманіття пізнаних тоді видань, їхню доволі широку літературно-художню, наукову, науково-популярну специфіку. Домінували твори письменства, праці мистецтвознавчі, але були і студії зі всесвітньої історії, релігії, філософії, естетики. Окремі враження Шевченка від прочитаного в цей час можна вважати прототекстами його письменницьких і малярських самовиражень. Автор «Кобзаря», по суті, вперше відкрив для себе сповна рідне письменство і близькі до нього сфери національної історичної науки, фольклористики тощо, внаслідок чого очевиднішими стали власні естетичні орієнтири. Він ґрунтовно пізнав літературу московитів, сприйнявши її доволі критично (як-от творчість Пушкіна). Та ще в більших обсягах відкрились загальносвітові книжкові масиви, що в підсумку, з урахуванням усіх сегментів засвоєної лектури, посприяло багатогранному освітньому і загальнокультурному розвитку митця. Зрозуміло, що рівень освоєння Шевченком тих чи інших книжок був неоднаковим, окремі так і залишились на периферії його уваги. Разом з тим істотно наповнились ряди книжок, із якими поет перебуватиме й надалі в міцних зовнішніх і внутрішніх зв'язках.

Можемо припустити, що читання, а не лише літературна творчість і малярська практика, допомагали Шевченкові в Петербурзі долати ностальгію. Навесні 1843 року він повернеться в Україну після тривалої розлуки з нею, маючи великий багаж і читацького досвіду. Тож чудо «Овідієвих метаморфоз» стосуватиметься й такого надбання його творчої індивідуальності.

Перспективність подібних досліджень про зв'язок письменників з їхньою лектурою очевидна. Наукове ж осмислення читацького досвіду, здобутого в кожен окремий відтинок творчого розвитку Шевченка, сприяє розширенню, конкретизації загальної фундаментальної теми.

Багрій, О. (1930). *Т. Г. Шевченко*. Т. 1: Оточення. Мотиви творчости. Стиль. Харків : ДВУ, 265 с.

Барабаш, Ю. (2004). *Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 744 с.

Білецький, Л. (1930). «Гайдамаки» Шевченка. *Літературно-науковий вістник,* т. 101, с. 247–255.

Вервес, Г. (1964). *Т. Г. Шевченко і Польща.* Київ : Дніпро, 191 с.
Грабович, Г. (1991). *Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета*. Київ : Радянський письменник, 212 с.
Гребінка, Є. (1981). *Твори*. В 3 т. Т. 3: Повісті. Оповідання. Нариси. Статті. Рецензії. Листи. Київ : Наукова думка, 704 с.
Донцов, Д. (2008). *Шевченко і прогресисти*. В: Донцов, Д. *Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького)*. Київ : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, с. 228–243.
Дорошенко, К. (1958). *Т. Г. Шевченко і слов'яни*. Київ, 38 с.
Драгоманов, М. (1970). *Шевченко, українофіли й соціалізм*. В: Драгоманов, М. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. Київ : Наукова думка, т. 2, с. 7–133.
Забужко, О. (1997). *Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу*. Київ : Абрис, 144 с.
Зайцев, П. (2004). *Життя Тараса Шевченка*. Київ : Обереги, 478 с.
Земкевич, Р. (1982). Тарас Шевченко і Білорусія. В: Дзеверін, І. (ред.). *Спогади про Тараса Шевченка*. Київ : Дніпро, с. 75–76.
Івакін, Ю. (1964). *Коментар до «Кобзаря» Шевченка.* Київ : Наукова думка, 371 с.
Квітка-Основ'яненко, Г. (1981). *Зібрання творів.* У 7 т. Т. 7: Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. Київ : Наукова думка, 567 с.
Кирилюк Є. (ред.) (1962). *Листи до Т. Г. Шевченка. 1840–1861*. Київ : Вид-во АН УРСР, 332 с.
Ковалець, Л. (2021). Книги як порятунок від одерев'яніння. Тарас Шевченко періоду заслання у просторі своєї лектури. *Питання літературознавства*, № 104, с. 59–87. https://doi.org/10.31861/pytlit2021.104.059
Ковалець, Л. (2023). Тарас Шевченко у просторі своєї лектури: час до 1837 року. *Питання літературознавства*, № 108, с. 69–96. https://doi.org/10.31861/pytlit2023.108.069
Костомаровъ, Н. (1883). П. А. Кулишъ и его послѣдняя литературная дѣятельность. *киевская старина*, 1883, № 5, с. 221–234.
Лебідь, Є. (2012). *Метатекст поезії Тараса Шевченка та українська література: давня і нова доба*. Київ : Наукова думка, 171 с.
Лепкий, Б. (2002). Причинки до біографії Т. Шевченка. *Кур'єр Кривбасу*, № 148, с. 154–164.
Маланюк, Є. (1997). *Книга спостережень*. Статті про літературу. Київ : Дніпро, 430 с.
Марголіс, Ю. (1971). Т. Г. Шевченко і Петербурзький університет. *Український історичний журнал*, № 4, с. 45–55.
Марковський, М. (1925). Шевченко і Микола Маркевич (Дещо до історії поетичної творчости Т. Г. Шевченка). В: *Україна*, кн. 1–2, с. 37–41.

Мартос, П. (1982). Епізоди з життя Шевченка. В: Дзеверін, І. (ред.). *Спогади про Тараса Шевченка*. Київ : Дніпро, с. 69–72.

Маслов, В. (1874). *Тарасъ Григорьевичъ Шевченко. Біографическій очеркъ*. Москва : Типографія А. И. Мамонтова, 56 с.

Михед, П. та ін. (2015) Російська література і Шевченко. В: Жулинський, М. та ін. (ред.). *Шевченківська енциклопедія*. В 6 т. Т. 5: Пе–С. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2015, с. 539–560.

Мовчанюк, В. (2012). Ґете Йоганн Вольфґанґ фон. В: Жулинський, М. та ін. (ред.). *Шевченківська енциклопедія*. В 6 т. Т. 2: Г–З. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, с. 237–240.

Моклиця, М. (2015). *Психологічний тип Шевченка*. В: Жулинський, М. та ін. (ред.). *Шевченківська енциклопедія.* В 6 т. Т. 5: Пе–С. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, с. 380–388.

Назаренко, М. (2013). До прижиттєвої рецепції поезії Т. Шевченка: питання літературного контексту. В: *Шевченкознавчі студії*, вип. 16, с. 250–258.

Наливайко, Д. (2015). Світова література і Шевченко. В: Жулинський, М. та ін. (ред.) *Шевченківська енциклопедія.* В 6 т. Т. 5: Пе–С. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, с. 674–690.

Нахлік, Є. (2003). Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів : Львівське відділення Інституту л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 568 с.

Новицький, О. (1925). Шевченко та Рембрант. В: *Україна,* кн. 1–2, с. 123–124.

П[олонский], Я[ков] (1876). Споминки про Шевченка Я. П. Полонского. В: Шевченко Т. *Кобзарь з додатком споминок про Шевченка писателів Тургенева і Полонского.* Прага : Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla, с. IX–XIV.

Прийма, Ф. (1964). Шевченко и Россия. В: *Шевченко и мировая культура. К 150-летию со дня рождения. 1814–1964*. Москва : Наука, с. 133–151.

Смілянська, В. «Гайдамаки». В: Жулинський, М. та ін. (ред.). *Шевченківська енциклопедія*. В 6 т. Т. 2: Г–З. Київ : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, с. 27–37.

Смілянський, Л. (1966). *Поетова молодість*. Київ : Дніпро, 483 с.

Ткаченко, М. (1961). *Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка*. Київ : Вид-во АН УРСР, 325 с.

Филипович, П. (1925a). *До студіювання Шевченка та його доби*. В: Єфремова, С., Новицький, М. і Филипович, П. (ред.). *Шевченко та його доба*. Київ : ДВУ, зб. 1, с. 7–37.

Филипович, П. (1925b). Шевченко та Гребінка. В: *Україна,* кн. 1–2, с. 24–36.

Чалый, М. (1882). *Жизнь и произведенія Тараса Шевченко. Сводъ матеріаловъ для его біографіи*. Кіевъ : Тип. К. Н. Милевского, 281 с.

Шагінян, М. (1970). *Тарас Шевченко*. Київ : Дніпро, 253 с.
Шевченко, Т. (2003a). *Повне зібрання творів*. У 12 т. Т. 1: Поезія (1837–1847). Київ : Наукова думка, 784 с.
Шевченко, Т. (2003b). *Повне зібрання творів*. У 12 т. Т. 4: Повісті. Київ : Наукова думка, 600 с.
Шевченко, Т. (2003c). *Повне зібрання творів*. У 12 т. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. Київ : Наукова думка, 496 с.
Шевченко, Т. (2003d). Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. Київ : Наукова думка, 632 с.
Шубравський, В. (1964). *Шевченко і літератури народів СРСР.* Київ : Вид-во АН УРСР, 271 с.
Яценко, М. (1987). Українська романтична поезія 20–60-х років XIX ст. В: Гончарук, М. (упор.). *Українські поети-романтики. Поетичні твори*. Київ : Наукова думка, с. 5–36.
Barker, R. and Escarpit, R. (ed.) (1973). *The book hunger*. Paris : Unesco; London : Harrap, 155 p.
Manning, A. C. (1962). The influence of Bryullov on Shevchenko. В: Стецюк, В. і Кравців, Б. (ред.). *Тарас Шевченко*. Збірник доповідей Світового конґресу вільної науки для вшанування сторіччя смерти патрона НТШ. Ню-Йорк-Париж-Торонто : Накладом т-ва ім. Шевченка в ЗДА, т. CLXXVI, с. 103–108.

TARAS SHEVCHENKO IN THE SPACE OF HIS READINGS: THE PERIOD OF 1837–1843

Lidiia Kovalets
orcid.org/0000-0003-3022-522X
l.kovalets@chnu.edu.ua
Department of Ukrainian Literature
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
2 Kotsiubynsky Street, 58002, Chernivtsi, Ukraine

Abstract. The aim of this research is to characterize T. Shevchenko's history as a reader during the period of 1837–1843, which corresponds to his early literary activity in Petersburg, where he initially resided as a nobleman's servant and later as a student at the Academy of Arts. The scholarly analysis of reading experiences acquired during each distinct period of T. Shevchenko's creative development contributes to the expansion and specification of this fundamental topic. To achieve this aim, an extensive source base has been studied from the relevant perspective

(primarily epistolary materials, memoirs, the poet's autobiographical prose, scholarly literature in Shevchenko studies, including the viewpoints of authors who questioned Shevchenko's erudition). The primary research methods employed were biographical, cultural-historical, and receptive aesthetics approaches. The conclusions can be summarized as follows. During 1837–1843, Shevchenko moved within a unique multicultural and educational-intellectual environment of Petersburg, created in part through his own efforts, while simultaneously establishing connections with like-minded Ukrainian writers and socio-cultural figures beyond the capital who shared his love for books. His emancipation from serfdom in 1838 also meant gaining the right to read; from then on, Shevchenko's relationship with printed texts acquired true fullness, and his reading and development within the colonial context essentially became a form of resistance against the empire. This recipient's motives and stimuli for reading were determined by both non-utilitarian, internal self-assignments and purposeful creative and even scholarly interests. Thus, according to R. Escarpit's classification, Shevchenko during his early period emerged as a reader of two types simultaneously, corresponding to objective and literary types of human behavior. The study examines the circumstances (details) of some of Shevchenko's encounters with books, his reaction to what he read, and notes the significant quantity and diversity of literature he encountered then, including its broad literary-artistic, scholarly, and popular science specifics. While works of literature and art criticism dominated, there were also studies concerning world history, religion, philosophy, and aesthetics. Certain impressions Shevchenko gained from his readings during this time can be interpreted as prototexts of his literary and artistic expressions. At the turn of the 1830s–1840s, the author of "Kobzar" essentially fully discovered for himself his native literature and related spheres of national historical science, folklore studies, etc., formed his own judgments about them, which shaped his ideological and aesthetic priorities. He thoroughly familiarized himself with a significant body of literature created by Muscovites, perceiving it quite critically (such as Pushkin's works). However, he absorbed an even greater volume of world literature in translation, and Polish-language literature in the original. All this, considering all segments of the literature mastered thus far, contributed to Shevchenko's multifaceted educational, professional, and general cultural development, not to mention that it proved to be one of the forms of communication with the world and himself, and a means of overcoming nostalgia.

Keywords: Shevchenko as a reader; Shevchenko's early creative period; Shevchenko's education; Shevchenko's readings; Shevchenko and books; Shevchenko and the Petersburg Academy of Arts; Shevchenko and Ukrainian literature; world literature and Shevchenko.

References

Bahrii, O. (1930). *T. H. Shevchenko* [T. H. Shevchenko]. Kharkiv : DVU, vol. 1, 265 p. (in Ukrainian).

Barabash, Y. (2004). *Vybrani studii. Skovoroda. Hohol. Shevchenko* [Selected studies. Skovoroda. Gogol. Shevchenko]. Kyiv : Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia", 744 p. (in Ukrainian).

Biletsky, L. (1930). "Haidamaky" Shevchenka ["Haidamaky" by Shevchenko]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, vol. 101, pp. 247–255. (in Ukrainian).

Verves, H. (1964). *T. H. Shevchenko i Pol'shcha* [T. H. Shevchenko and Poland]. Kyiv : Dnipro, 191 p. (in Ukrainian).

Grabowicz, G. (1991). *Shevchenko iak mifotvorets'. Semantyka symvoliv u tvorchosti poeta* [The Poet as Mythmaker: A Study of Symbolic Meaning in Taras Ševčenko]. Kyiv : Radians'kyi pys'mennyk, 212 p. (in Ukrainian).

Hrebinka, Y. (1981). *Tvory*. [Works. In 3 vols.]. Kyiv : Naukova dumka, vol. 3, 704 p. (in Ukrainian).

Dontsov, D. (2008). Shevchenko i prohresysty [Shevchenko and progressives]. In: Dontsov, D. *Nezrymi skryzhali Kobzaria (Mistyka lytsarstva zaporoz'koho)*. Kyiv : Ukraïns'ka vydavnycha spilka im. Iu. Lypy, pp. 228–243. (in Ukrainian).

Doroshenko, K. (1958). *T. H. Shevchenko i sloviany* [T. H. Shevchenko and the Slavs]. Kyiv, 38 p. (in Ukrainian).

Drahomanov, M. (1970). Shevchenko, ukraïnofily i sotsializm [Shevchenko, Ukrainophiles and socialism]. In: Drahomanov, M. *Literaturno-publitsystychni pratsi* [Literary-journalistic works. In 2 vols.]. Kyiv : Naukova dumka, vol. 2, pp. 7–133. (in Ukrainian).

Zabuzhko, O. (1997). *Shevchenkiv mif Ukraïny. Sproba filosofs'koho analizu* [Shevchenko's myth of Ukraine. An attempt at philosophical analysis]. Kyiv : Abrys, 144 p. (in Ukrainian).

Zaitsev, P. (2004). *Zhyttia Tarasa Shevchenka* [Life of Taras Shevchenko]. Kyiv : Oberehy, 478 p. (in Ukrainian).

Zemkevych, R. (1982). Taras Shevchenko i Bilorusiia [Taras Shevchenko and Belarus]. In: Dzeverin, I. (ed.). *Spohady pro Tarasa Shevchenka* [Memories about Taras Shevchenko]. Kyiv : Dnipro, pp. 75–76. (in Ukrainian).

Ivakin, Y. (1964). *Komentar do "Kobzaria" Shevchenka* [Commentary to Shevchenko's "Kobzar"]. Kyiv : Naukova dumka, 371 p. (in Ukrainian).

Kvitka-Osnovianenko, H. (1981). *Zibrannia tvoriv* [Collected works. In 7 vols.]. Kyiv : Naukova dumka, vol. 7, 567 p. (in Ukrainian).

Kyryliuk, Y. (ed.). (1962). *Lysty do T. H. Shevchenka. 1840–1861* [Letters to T. H. Shevchenko. 1840–1861]. Kyiv : AN URSR, 332 p. (in Ukrainian).

Kovalets, L. (2021). Knyhy iak poriatunok vid oderevianinnia... Taras Shevchenko periodu zaslannia u prostori svoieï lektury [Books as Salvation from Stiffness... Taras Shevchenko of the Time of Exile in the Dimension of hisReading]. *Pitannâ lìteraturoznavstva*, no. 103, pp. 59–87. (in Ukrainian). https://doi.org/10.31861/pytlit2021.104.059

Kovalets, L. (2023). Taras Shevchenko u prostori svoieï lektury: chas do 1837 roku [Taras Shvchenko in the Space of his Reading: The Time before 1837]. *Pitannâ lìteraturoznavstva*, no. 108, pp. 69–96. (in Ukrainian). https://doi.org/10.31861/pytlit2023.108.069

Kostomarov, M. (1883). P. A. Kulish i ego posledniaia literaturnaia deiatel'nost' [P. A. Kulish and his last literary activity]. *Kievskaia starina* [Kyivan Antiquity], no. 5, pp. 221–234. (in Russian).

Lebid, Y. (2012). *Metatekst poeziï Tarasa Shevchenka ta ukraïns'ka literatura: davnia i nova doba* [Metatext of Taras Shevchenko's poetry and Ukrainian literature: ancient and new era]. Kyiv : Naukova dumka, 171 p. (in Ukrainian).

Lepky, B. (2002). *Prychynky do biohrafiï T. Shevchenka* [Contributions to T. Shevchenko's biography]. *Kurier Kryvbasu*, no. 148, pp. 154–164. (in Ukrainian).

Malaniuk, Y. (1997). *Knyha sposterezhen'* [Book of observations]. Kyiv : Dnipro, 430 p. (in Ukrainian).

Marholis, Y. (1971). T. H. Shevchenko i Peterburz'kyi universytet [T. H. Shevchenko and Petersburg University]. *Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal*, no. 4, pp. 45–55. (in Ukrainian).

Markovsky, M. (1925). Shevchenko i Mykola Markevych (Deshcho do istoriï poetychnoï tvorchosty T. H. Shevchenka) [Shevchenko and Mykola Markevych (Something about the history of T. H. Shevchenko's poetic work)]. *Ukraïna*, no. 1–2, pp. 37–41. (in Ukrainian).

Martos, P. (1982). Epizody z zhyttia Shevchenka [Episodes from Shevchenko's life]. In: Dzeverin, I. (ed.). *Spohady pro Tarasa Shevchenka* [Memories about Taras Shevchenko]. Kyiv : Dnipro, pp. 69–72. (in Ukrainian).

Maslov, V. (1874). *Taras Grigorevich Shevchenko. Biograficheskii ocherk* [Taras Hryhorovych Shevchenko. Biographical sketch]. Moscow : Tipografiia A. I. Mamontova, 56 p. (in Russian).

Mykhed, P. et al. (2015). Rosiis'ka literatura i Shevchenko [Russian literature and Shevchenko]. In: Zhulynsky, M. et al. (ed.). *Shevchenkivs'ka entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia. In 6 vols.]. Kyiv : Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukraïny, vol. 5, pp. 539–560. (in Ukrainian).

Movchaniuk, V. (2012). Gete Iohann Volfgang fon [Goethe Johann Wolfgang von]. In: Zhulynsky, M. et al. (ed.). *Shevchenkivs'ka entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia. In 6 vols.]. Kyiv : Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukraïny, vol. 2, pp. 237–240. (in Ukrainian).

Moklytsia, M. (2015). Psykholohichnyi typ Shevchenka [Psychological type of Shevchenko]. In: Zhulynsky, M. et al. (ed.). *Shevchenkivs'ka entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia. In 6 vols.]. Kyiv : Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukraïny, vol. 5, pp. 380–388. (in Ukrainian).

Nazarenko, M. (2013). Do pryzhyttievoï retseptsiï poeziï T. Shevchenka: pytannia literaturnoho kontekstu [To the lifetime reception of T. Shevchenko's poetry: questions of literary context]. *Shevchenkoznavchi studiï*, vol. 16, pp. 250–258. (in Ukrainian).

Nalyvaiko, D. (2015). Svitova literatura i Shevchenko [World literature and Shevchenko]. In: Zhulynsky, M. et al. (ed.). *Shevchenkivs'ka entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia. In 6 vols.]. Kyiv : Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukraïny, vol. 5, pp. 674–690. (in Ukrainian).

Nakhlik, Y. (2003). *Dolia – Los – Sud'ba: Shevchenko i pol'ski ta rosiis'ki romantyky* [Fate – Los – Destiny: Shevchenko and Polish and Russian romantics]. Lviv : L'vivs'ke viddilennia Instytutu l-ry im. T. H. Shevchenka NAN Ukraïny, 568 p. (in Ukrainian).

Novytsky, O. (1925). Shevchenko ta Rembrant [Shevchenko and Rembrandt]. *Ukraïna*, no. 1–2, pp. 123–124. (in Ukrainian).

P[olonsky], Y. (1876). Spomynky pro Shevchenka I. P. Polonskogo [Memories about Shevchenko by Y. P. Polonsky]. In: Shevchenko, T. *Kobzar' z dodatkom spomynok pro Shevchenka pysateliv Turheneva i Polonskogo* [Kobzar with addition of memories about Shevchenko by writers Turgenev and Polonsky]. Praha : Nákladem knihkupectví dra Grégra a Ferd. Dattla, pp. IX–XIV. (in Ukrainian).

Priima, F. (1964). Shevchenko i Rossiia [Shevchenko and Russia]. In: *Shevchenko i mirovaia kul'tura. K 150-letiiu so dnia rozhdeniia. 1814–1964* [Shevchenko and world culture: To the 150th anniversary of birth. 1814–1964]. Moscow : Nauka, pp. 133–151. (in Russian).

Smilianska, V. (2012). "Haidamaky" ["Haidamaky"]. In: Zhulynsky, M. et al. (ed.). *Shevchenkivs'ka entsyklopediia* [Shevchenko Encyclopedia. In 6 vols.]. Kyiv : Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukraïny, vol. 2, pp. 27–37. (in Ukrainian).

Smiliansky, L. (1966). *Poetova molodist'* [Poet's youth]. Kyiv : Dnipro, 483 p. (in Ukrainian).

Tkachenko, M. (1961). *Litopys zhyttia i tvorchosti T. H. Shevchenka* [Chronicle of life and work of T. H. Shevchenko]. Kyiv : AN URSR, 325 p. (in Ukrainian).

Fylypovych, P. (1925a). Do studiiuvannia Shevchenka ta yoho doby [To the study Shevchenko and his era]. In: Yefremov, S. and Novytsky, M. (ed.). *Shevchenko ta yoho doba*. Kyiv : DVU, vol. 1, pp. 7–37. (in Ukrainian).

Fylypovych, P. (1925b). *Shevchenko ta Hrebinka* [Shevchenko and Hrebinka]. *Ukraïna*, no. 1-2, pp. 24–36. (in Ukrainian).

Chaly, M. (1882). *Zhizn' i proizvedeniia Tarasa Shevchenko. Svod materialov dlia ego biografii* [Life and works of Taras Shevchenko: Collection of materials for his biography]. Kiyv K. N. Milevsky, 281 p. (in Russian).

Shahinian, M. (1970). *Taras Shevchenko* [Taras Shevchenko]. Kyiv : Dnipro, 253 p. (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2003a). *Povne zibrannia tvoriv* [Complete collection of works. In 12 vols.]. Kyiv : Naukova dumka, vol. 1, 784 p. (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2003b). *Povne zibrannia tvoriv* [Complete collection of works. In 12 vols.]. Kyiv : Naukova dumka, vol. 4, 600 p. (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2003c). *Povne zibrannia tvoriv* [Complete collection of works. In 12 vols.]. Kyiv : Naukova dumka, vol. 5, 496 p. (in Ukrainian).

Shevchenko, T. (2003d). *Povne zibrannia tvoriv* [Complete collection of works. In 12 vols.]. Kyiv : Naukova dumka, vol. 6, 632 p. (in Ukrainian).

Shubravsky, V. (1964). *Shevchenko i literatury narodiv SRSR* [Shevchenko and literatures of USSR peoples]. Kyiv : AN URSR, 271 p. (in Ukrainian).

Yatsenko, M. (1987). Ukraïnska romantychna poeziia 20–60-kh rokiv XIX st. [Ukrainian romantic poetry of the 20–60s of the XIX century]. In: Honcharuk, M. (ed.). *Ukraïnski poety-romantyky. Poetychni tvory* [Ukrainian romantic poets. Poetic works]. Kyiv : Naukova dumka, pp. 5–36. (in Ukrainian).

Barker, R. and Escarpit, R. (ed.) (1973). *The book hunger*. Paris : Unesco; London : Harrap, 155 p.

Manning, A. C. (1962). The influence of Bryullov on Shevchenko. In: Stetsiuk, V. and Kravtsiv, B. (ed.). *Taras Shevchenko*. Proceedings of the World Congress of Free Science to Honor the Centenary of the Death of the Patron of NTSh. New York, Paris, Toronto : Shevchenko Scientific Society in USA, vol. CLXXVI, pp. 103–108.

Suggested citation

Kovalets, L. (2025). Taras Shevchenko u prostori svoieï lektury: chas 1837–1843 rokiv [Taras Shevchenko in the Space of His Readings: The Period of 1837–1843]. *Pitannâ lìteraturoznavstva*, no. 111, pp. 250–293. (in Ukrainian). http://doi.org/10.31861/pytlit2025.111.250

Стаття надійшла до редакції 1.01.2025 р.
Стаття прийнята до друку 5.03.2025 р.